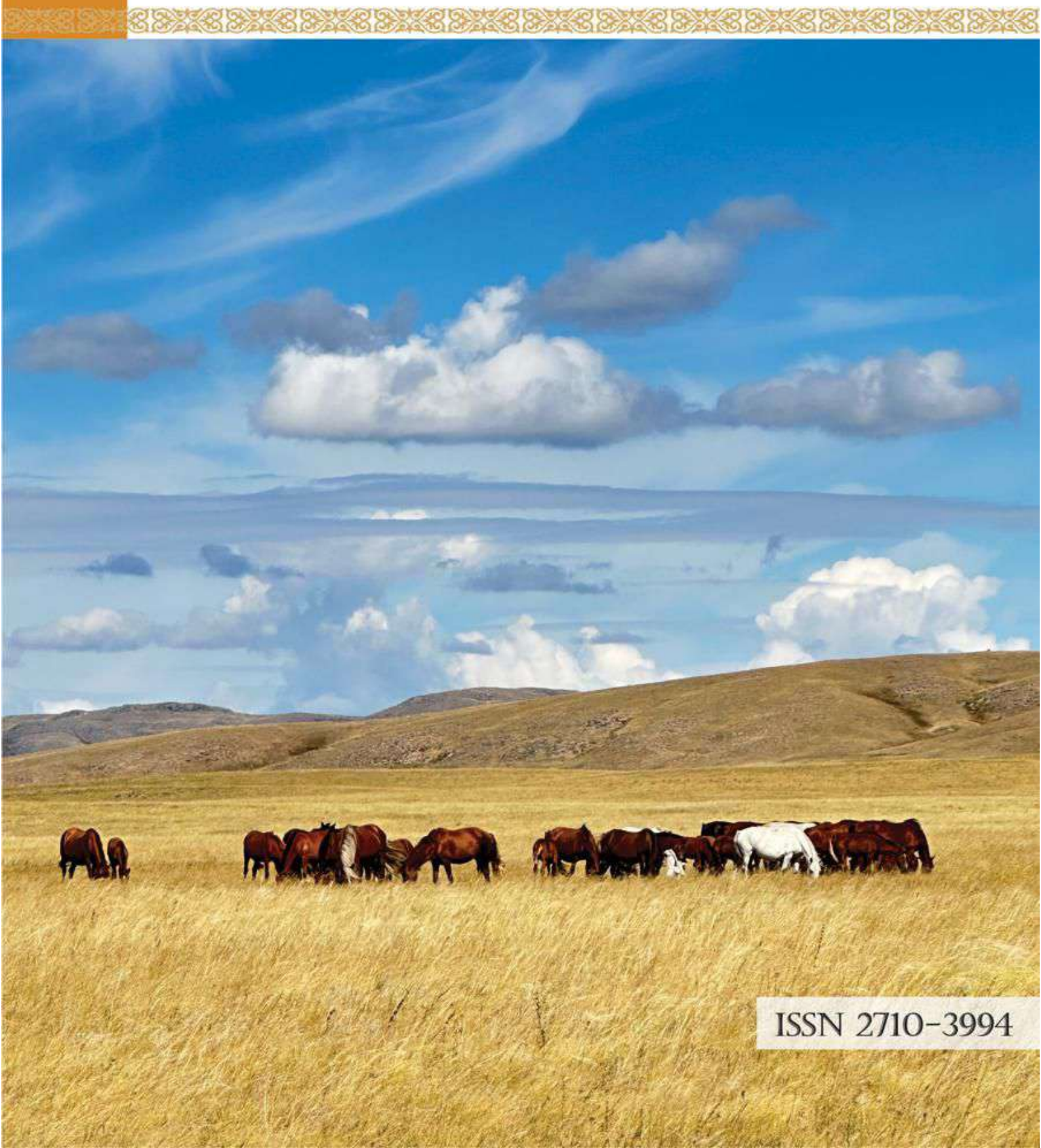

2025. 12 (3)

Asian Journal "STEPPE PANORAMA"

ISSN 2710-3994

ISSN 2710-3994 (online)

Құрылтайшысы және баспагері: Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігі Ғылым комитеті Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты ШЖҚ РМК

Ғылыми журнал Қазақстан Республикасы Инвестициялар және даму министрлігінің Байланыс, ақпараттандыру және ақпарат комитетінде 2025 ж. 5 сәуірде тіркелген. Тіркеу нөмірі № KZ91VPY00116246. Жылына 6 рет жарияланады (электронды нұсқада).

Журналда тарих ғылымының *келесі бағыттары* бойынша ғылыми жұмыстар жарияланады: тарих, этнология.

Жарияланым тілдері: қазақ, орыс, ағылшын.

Редакция мен баспаның мекен-жайы:

050010 Қазақстан Республикасы, Алматы қ., Шевченко көш., 28-үй

ҚР ҒЖБМ ҒК Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты ШЖҚ РМК

Тел.: +7 (727) 261-67-19, +7 (727) 272-47-59

Журнал сайты: <https://ajspiie.com>

© Ш.Ш. Уәлиханов атындағы
Тарих және этнология институты 2025
© Авторлар ұжымы, 2025

БАС РЕДАКТОР

Қабылдинов Зиябек Ермұқанұлы — тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі, ҚР ҒЖБМ ҒКШ.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының бас директоры. (Қазақстан)

РЕДАКЦИЯЛЫҚ АЛҚА

Аутрам Алан (Outram Alan) — археология ғылымдарының докторы, Эксетер университеті, тарих және археология кафедрасының профессоры. (Ұлыбритания)

Аширов Адхамжон Азимбаевич — тарих ғылымдарының докторы, профессор, Өзбекстан Республикасы Ғылым академиясының Тарих институтының Этнология және антропология орталығының меңгерушісі. (Өзбекстан)

Әбіл Еркін Аманжолұлы — тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР БҒМ ҒК Мемлекет тарихы институтының директоры. (Қазақстан)

Әлімбай Нұрсан — тарих ғылымдарының кандидаты, профессор, Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының бас ғылыми қызметкері. (Қазақстан)

Вернер Кунтһиа (Werner Cynthia) — тарих ғылымдарының докторы, профессор, Техас университеті. (АҚШ).

Дайнер Александр (Diener Alexander) – тарих ғылымдарының докторы, профессор. Канзас университеті, (АҚШ)

Көксебаева Гүлжауһар Какенқызы — тарих ғылымдарының докторы, профессор, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті. (Қазақстан)

Кригер Виктор (Kriege Viktor) — тарих ғылымдарының докторы, Нюрнбергтегі Бавариялық немістер мәдени орталығының (BKDR) ғылыми қызметкері. (Германия)

Оайон Изабель (Ohayon Isabelle) — тарих ғылымдарының кандидаты, профессор, CERCEC директорының орынбасары, Францияның Ұлттық ғылыми зерттеу орталығының (CNRS) қызметкері. (Франция)

Сабурова Татьяна — тарих ғылымдарының докторы, профессор, Индиана университеті. (АҚШ)

Моррисон Александр (Morrison Alexander) — PhD, Оксфорд университетінің профессоры. (Ұлыбритания)

Муминов Ашірбек Құрбанұлы — тарих ғылымдарының докторы, профессор, Ислам тарихы, өнер және мәдениет ғылыми-зерттеу орталығының аға ғылыми қызметкері IRCICA – İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi. (Түркия)

Римантас Желвис (Želvys Rimantas) — тарих ғылымдарының докторы, профессор, Вильнюс педагогикалық университеті. (Литва)

Смағұлов Оразақ Смағұлұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі, Балон ғылым академиясының корр.-мүшесі, Ш.Ш. Уәлиханов атындағы сыйлықтың лауреаты, ғылым мен техниканың еңбек сіңірген қайраткері, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің профессоры. (Қазақстан)

Таймағамбетов Жәкен Қожахметұлы — тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі, ҚР Ұлттық музейі. (Қазақстан)

ЖАУАПТЫ РЕДАКТОР

Қаипбаева Айнагүл Толғанбайқызы — тарих ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының жетекші ғылыми қызметкері. (Қазақстан)

ҒЫЛЫМИ РЕДАКТОРЛАР

Қапаева Айжан Тоқанқызы — тарих ғылымдарының докторы, профессор, Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының Бас ғылыми қызметкері. (Қазақстан)

Қубеев Рустем Жаулыбайұлы — Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының ғылыми қызметкері. (Қазақстан)

ТЕХНИКАЛЫҚ ХАТШЫ

Копеева Сания Жуматайқызы — магистр, Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының қызметкері. (Қазақстан).

ISSN 2710-3994 (online)

Учредитель и издатель: РГП на ПХВ «Институт истории и этнологии им.Ч.Ч. Валиханова»
Комитета науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан

Научный журнал зарегистрирован в Комитете связи, информатизации и информации
Министерства по инвестициям и развитию Республики Казахстан, свидетельство
о регистрации:

№ KZ91VPY00116246 от 03.04.2025 г. Публикуется 6 раз в год (в электронном формате).

В журнале публикуются научные работы *по следующим направлениям* исторической науки:
история, этнология.

Языки публикации: казахский, русский, английский.

Адрес редакции и издательства:

050010 Республика Казахстан, г. Алматы, ул. Шевченко, д. 28

РГП на ПХВ Институт истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова КН МНВО РК

Тел.: +7 (727) 261-67-19, +7 (727) 272-47-59

Сайт журнала: <https://ajspiie.com>

© Институт истории и этнологии
имени Ч.Ч. Валиханова, 2025
© Коллектив авторов, 2025

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР

Кабульдинов Зиябек Ермуханович — доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК, генеральный директор Института истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова КН МНВО РК. (Казахстан)

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ

Абиль Еркин Аманжолович — доктор исторических наук, профессор, директор Института истории государства КН МНВО РК. (Казахстан)

Алимбай Нурсан — кандидат исторических наук, профессор, главный научный сотрудник Института истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова. (Казахстан)

Аутрам Алан (Outram Alan) — доктор археологических наук, профессор департамента археологии и истории Университета Эксетера. (Великобритания)

Аширов Адхамжон Азимбаевич — доктор исторических наук, профессор, заведующий Центром этнологии и антропологии Института истории Академии наук Республики Узбекистан. (Узбекистан)

Вернер Синтия (Werner, Cynthia) — доктор исторических наук, профессор. Техасский университет. (США)

Дайнер Александр (Diener Alexander) — доктор исторических наук, профессор. Канзасский университет (США)

Исмагулов Оразак Исмагулович — доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК, член-корр. Болонской академии наук, лауреат премии им. Ч.Ч. Валиханова, заслуженный деятель науки и техники, профессор Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева. (Казахстан)

Кокебаева Гульжаухар Какеновна — доктор исторических наук, профессор Казахского национального педагогического университета имени Абая. (Казахстан)

Кригер Виктор (Kriege Viktor) — доктор исторических наук, научный сотрудник Баварского культурного центра немцев (BKDR) в Нюрнберге. (Германия)

Моррисон Александр (Morrison Alexander) — PhD, профессор Оксфордского университета. (Великобритания)

Муминов Аширбек Курбанович — доктор исторических наук, профессор, старший научный сотрудник Исследовательского центра исламской истории, искусства и культуры. IRCICA – İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi. (Турция)

Оайон Изабель (Ohayon Isabelle) — кандидат исторических наук, профессор, заместитель директора CERCEC, сотрудник Национального центра научных исследований Франции (CNRS). (Франция)

Римантас Желвис (Želvys Rimantas) — доктор педагогических наук, профессор, Вильнюсский педагогический университет. (Литва)

Сабурова Татьяна — доктор исторических наук, профессор, Университет Индианы. (США)

Таймагамбетов Жакен Кожаметович — доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК, Национальный музей РК. (Казахстан)

ОТВЕТСТВЕННЫЙ РЕДАКТОР

Каипбаева Айнагуль Толганбаевна — кандидат исторических наук, ведущий научный сотрудник Института истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова. (Казахстан)

НАУЧНЫЕ РЕДАКТОРЫ

Капаева Айжан Токановна — доктор исторических наук, профессор, главный научный сотрудник Института истории этнологии им. Ч.Ч. Валиханова. (Казахстан).

Кубеев Рустем Джаулыбайулы — научный сотрудник Института истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова. (Казахстан).

ТЕХНИЧЕСКИЙ СЕКРЕТАРЬ

Копеева Сания Жуматаевна — магистр, сотрудник Института истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова. (Казахстан).

ISSN 2710-3994 (online)

Founder and publisher: RSE on REM "Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology" of the Committee of Science of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan

The scientific journal is registered at the Committee for Communications, Informatization and Information of the Ministry for Investments and Development of the Republic of Kazakhstan, registration certificate: No. KZ91VPY00116246 dated 03.04.2025. The journal is published 6 times a year (in electronic format).

The journal publishes scientific works in the *following areas* of historical science: history, ethnology.

Publication languages: Kazakh, Russian, English.

Editorial and publisher address:

28 Shevchenko Str., 050010, Almaty, Republic of Kazakhstan

RSE on REM Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology CS MSHE of the Republic of Kazakhstan

Tel.: +7 (727) 261-67-19, +7 (727) 272-47-59

Journal website: <https://ajspiie.com>

© Ch.Ch. Valikhanov Institute
of History and Ethnology, 2025
© Group of authors, 2025

EDITOR-IN-CHIEF

Kabuldinov Ziabek Ermukhanovich — Doctor of Historical Sciences, Professor, Academician of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, General Director of Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology SC MSHE RK. (Kazakhstan)

EDITORIAL BOARD

Abil Yerkin Amanzholovich — Doctor of Historical Sciences, Professor, Director of the Institute of History of the State CS MES RK. (Kazakhstan)

Alimbay Nursan — Candidate of Historical Sciences, Professor, Chief Researcher at the Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology. (Kazakhstan)

Azimqulov Javohir — Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of the Center for Ethnology and Anthropology at the Institute of History, Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan. (Uzbekistan)

Diener Alexander — Doctor of Political Science, Professor, University of Kansas. (USA)

Ismagulov Orazak Ismagulovich — Doctor of Historical Sciences, Professor, Academician of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, Corresponding Member of Bologna Academy of Sciences, winner of Ch.Ch. Valikhanov Award, Honored Worker of Science and Technology, Professor of L.N. Gumilyov University. (Kazakhstan)

Kokebayeva Gulzhaukhar Kakenovna — Doctor of Historical Sciences, Professor at the Abai Kazakh National Pedagogical University. (Kazakhstan)

Kriege Viktor — Doctor of Historical Sciences, Researcher at the Bavarian Cultural Center of Germans (BKDR) in Nuremberg. (Germany)

Morrison Alexander — PhD, Professor, University of Oxford. (UK)

Muminov Ashirbek Kurbanovich — Doctor of Historical Sciences, Professor, Senior Researcher at the Research Center for Islamic History, Art and Culture. IRCICA (İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi). (Turkey)

Ohayon Isabelle — Candidate of Historical Sciences, Professor, Deputy Director of CERCEC, Researcher at the French National Center for Scientific Research (CNRS). (France)

Outram Alan — Doctor of Archaeological Sciences, Professor in the Department of Archaeology and History at University of Exeter. (Britain)

Rimantas Želvys — Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Vilnius Pedagogical University. (Lithuania)

Saburova Tatiana — Doctor of Historical Sciences, Professor, Indiana University. (USA)

Taimagambetov Zhaken Kozhakhmetovich — Doctor of Historical Sciences, Professor, Academician of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, National Museum of the Republic of Kazakhstan. (Kazakhstan)

Werner, Cynthia — Doctor of Historical Sciences, Professor, Texas university. (USA)

EXECUTIVE EDITOR

Kaipbayeva Ainagul Tolganbayevna — Candidate of Historical Sciences, leading researcher at Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology (Kazakhstan).

ACADEMIC EDITOR

Kapaeva Aizhan Tokanovna — Doctor of Historical Sciences, Professor, Chief Researcher at the Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology. (Kazakhstan)

Kubeyev Rustem Dzhaulybayuly — researcher at Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology. (Kazakhstan)

TECHNICAL SECRETARY

Kopeyeva Saniya Zhumataevna — Master's, researcher at Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology. (Kazakhstan)

ТАРИХ / ИСТОРИЯ / HISTORY

Published in the Republic of Kazakhstan
Asian Journal “Steppe Panorama”
Has been issued as a journal since 2014
ISSN 2710-3994.
Vol. 12. Is. 3, pp. 855-871, 2025
Journal homepage: <https://ajspiie.com>

FTAXP / MPHTI / IRSTI 03.20
https://doi.org/10.51943/2710-3994_2025_12_3_855-871

FORCED SETTLEMENT OF NOMADIC AND SEMI-NOMADIC FARMS AS ONE OF THE MEASURES TO ERADICATE TRADITIONAL TRIBAL RELATIONS (THE 30S OF THE TWENTIETH CENTURY)

Suleimenova Aliya¹

¹Branch of the Valikhanov Institute of History and Ethnology in Astana
(11/5, Kabanbai Batyr Str., 010017, Astana, Republic of Kazakhstan)
Candidate of Historical Sciences, Leading Researcher
 <https://orcid.org/0000-0002-9782-4553>. E-mail: suleimenova1972@mail.ru

© Ch.Ch. Valichanov IHE, 2025
© Suleimenova A.T., 2025

Abstract. *Introduction.* The campaign of forced settlement of nomadic and semi-nomadic farms was launched when F.I. Goloshchekin came to power in Kazakhstan. One of the measures to eliminate traditional tribal relations in the Kazakh steppe was carried out during the Little Kazan campaign. The relevance of the topic and the importance of the study are determined by the review of the history of Kazakhstan in the Soviet period. The goals and objectives of the study. To determine the changes in Kazakh society, which had been nomadic and semi-nomadic for thousands of years, under the influence of the reforms carried out in Kazakh villages during the Little Kazan revolution. To identify Soviet, Bolshevik methods of introducing clan and tribal structures to the path of development in a new socialist direction. In the course of the settlement process, the centuries-old aksakals, bai and manaps, community relations, inter-clan ties, etc., formed in the republics under the control of the Soviet Union (Kyrgyz, Tuva, Buryat, etc.) Analysis and study of actions taken against traditions. *Research methods and materials.* In the process of writing the article, general scientific methods such as analysis and synthesis, analogy, summary, comparison, description, etc. were used. Special historical methods were also used. One of the important methods in the article is a specific-historical (ideographic) approach, which comprehensively analyzes one or more facts, issues, citing their specific aspects and features. The historical-typological method allows us to classify the phenomenon under study during the analysis. The basis of the article materials are declassified, published and unpublished archival documents of Kazakhstani archives, special state archives. Based on the data of document collections prepared on the basis of documents of special state archives, the work of uprooting the roots of the Kazakh millennial tradition during the political and economic reforms carried out in Kazakhstan in the 1930s was described. Kyrgyz, Buryat, Arat, etc. The works on the consequences of the transition of traditional nomadic and semi-nomadic tribes to settled agriculture were analyzed. *Results.* The results of the social and economic reforms carried out in the Kazakh steppe, which led to the destruction of traditional clan-tribal structures and family social tragedies, were reviewed using archival documents and factual data. The destruction of the clan-tribal structure led to a departure from ancestral traditions, a reconsideration of family values in different ways, etc., and the problems raised should be assessed from a new social perspective. *Conclusions.* The historical assessment of the destruction of clan-tribal relations during the process of settling nomadic and

semi-nomadic farms of the Little Kazan Revolution, conducted by the Bolshevik emissary F. Goloshchekin, was given. An analysis of the social and economic costs in the Kazakh steppe during the conduct of these campaigns was made.

Keywords: Kazakhs, settlement, collectivization, nomadic and semi-nomadic economy, Small October Revolution, Goloshchekin, sedentarization

Acknowledgements: The article was prepared in accordance with the implementation plan of the fundamental scientific project of the Science Committee of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan IRN: BR24993057 fundamental research of the main basic categories and subcategories of victims of political repression in Kazakhstan and the processes of their full rehabilitation»

For citation: Suleimenova A.T. Forced settlement of nomadic and semi-nomadic farms as one of the measures to eradicate traditional tribal relations (the 30s of the twentieth century) // Asian Journal “Steppe Panorama”. 2025. Vol. 12. No. 3. Pp. 855–871. (In Kaz.). DOI: 10.51943/2710-3994_2025_12_3_855-871

КӨШПЕЛІ ЖӘНЕ ЖАРТЫЛАЙ КӨШПЕЛІ ШАРУАШЫЛЫҚТАРДЫ КҮШТЕП ОТЫРЫҚШЫЛАНДЫРУ ДӘСТҮРЛІ РУЛЫҚ ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСТЫ ЖОЮ ШАРАЛАРЫНЫҢ БІРІ РЕТІНДЕ (XX ҒАСЫРДЫҢ 30-ЖЫЛДАРЫ)

Сулейменова Алия Тоймахановна¹

¹Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының Астана қ. Филиалы (11/5-үй, Қабанбай батыр көшесі, 010017, Астана, Қазақстан Республикасы)

Тарих ғылымдарының кандидаты, жетекші ғылыми қызметкер

 <https://orcid.org/0000-0002-9782-4553>. E-mail: suleimenova1972@mail.ru

© Ш.Ш. Уәлиханов атындағы ТЭИ, 2025

© Сулейменова А.Т., 2025

Андатпа. *Kіріспе.* Көшпелі және жартылай көшпелі шаруашылықтарды күштеп отырықшыландыру науқаны Ф.И. Голощекин Қазақстандағы билік басына келгенде қолға алынды. Қазақ даласындағы дәстүрлі рулық қарым-қатынасты жою шараларының бірі Кіші Қазан науқаны барысында жүзеге асырылды. Тақырыптың өзектілігі мен зерттеудің маңыздылығы Қазақстанның кеңестік кезеңдегі тарихын қайта қарастыру мен анықталады. *Зерттеудің мақсаттары мен міндеттері.* Мыңдаған жылдар бойы көшпелі және жартылай көшпелі дәстүрін ұстанған қазақ қоғамының Кіші Қазан революциясы кезіндегі қазақ ауылдарында жүргізілген реформалар әсерімен өзгерісін анықтау. Ру, тайпалық құрылымдарды жаңа социалистік бағытта даму жолына түсірудің кеңестік, большевиктік тәсілдерін анықтау. Отырықшыландыру үдерісін жүзеге асыру барысында Кеңес Одағының қарамағындағы республикаларда (қырғыз, тува, бурят және т.б.) ғасырлар бойы қалыптасқан ақсақалдар, байлар мен манаптар, қауымдық қарым-қатынас, руаралық байланыс және т.б. дәстүрлерге қарсы жүргізілген іс-әрекеттерді талдау және зерделеу. *Зерттеу әдістері мен материалдары.* Мақаланы жазу барысында анализ және синтез, аналогия, қорытындылау, салыстыру, сипаттау және т.б. жалпы ғылыми әдістер пайдаланылды. Сонымен қатар арнаулы тарихи әдістер де қолданылды. Мақаладағы маңызды әдістердің бірі нақты-тарихи (идеографиялық) тәсіл арқылы бір немесе бірнеше дерек, мәселе дәйектеле отырып, оның өзіндік қыры мен ерекшеліктері жан-жақты талданады. Тарихи-типологиялық әдіс талдау барысында зерттеліп отырған құбылысты жіктеуге мүмкіндік береді. Мақала материалдарының негізіне қазақстандық архивтердің, арнаулы мемлекеттік архивтердің құпиясыздандырылған, жарияланған және жарияланбаған архивтік құжаттары жатады. Арнаулы мемлекеттік архивтердің құжаттары негізінде дайындалған құжатты жинақтардың деректері арқылы Қазақстандағы 1930-жылдары жүргізілген саяси-экономикалық реформалардың барысындағы қазақтың мыңдаған жылдар бойғы дәстүрінің тамырына балта

шабу жұмыстары жайлы баяндалды. Қырғыз, бурят, арат және т.б. тайпаларының дәстүрлі көшпелі және жартылай көшпелі шаруашылықтарының отырықшылыққа көшіру барысындағы орын алған зардаптар туралы еңбектер сарапқа салынды. *Нәтижелер.* Қазақ даласында жүргізілген әлеуметтік, экономикалық реформалардың соңы дәстүрлі ру-тайпалық құрылымдардың жойылуына, отбасылық әлеуметтік трагедияларға соқтыруы архивтік құжаттар мен фактологиялық деректер арқылы қайта қарастырылды. Ру-тайпалық құрылымның жойылуы ата-баба дәстүрінен алшақтауға, отбасылық құндылықтардың басқаша реттерде қайта қарастырылуы және т.б. сол сияқты қордаланған мәселелер әлеуметтік жаңа қырынан бағалануы тиіс. *Қорытындылар.* Большевиктік эмиссар Ф. Голощекиннің жүргізген Кіші Қазан революциясының көшпелі және жартылай көшпелі шаруашылықтарды отырықшыландыру процесі барысында ру-тайпалық қатынастың жойылуына тарихи баға берілді. Аталған науқандарды жүргізу барысындағы қазақ даласындағы әлеуметтік, экономикалық шығындарға сараптама жасалды.

Түйін сөздер: Қазақтар, отырықшыландыру, ұжымдастыру, көшпелі және жартылай көшпелі шаруашылық, Кіші Қазан революциясы, Голощекин, седентаризация

Алғыс: Мақала Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігі Ғылым комитетінің «ИРН: BR24993057 Қазақстандағы саяси қуғын-сүргін құрбандарының негізгі базалық санаттары мен кіші санаттарын іргелі зерттеу және оларды толық ақтау процестері» іргелі ғылыми жобаны жүзеге асыру жоспарына сай дайындалды.

Дәйексөз үшін: Сулейменова А.Т. Көшпелі және жартылай көшпелі шаруашылықтарды күштеп отырықшыландыру дәстүрлі рулық қарым-қатынасты жою шараларының бірі ретінде (XX ғасырдың 30-жылдары) // Asian Journal “Steppe Panorama”. 2025. Т. 12. № 3. 855–871 бб. (Қазақш.). DOI: 10.51943/2710-3994_2025_12_3_855-871

НАСИЛЬСТВЕННОЕ ОСЕДАНИЕ КОЧЕВЫХ И ПОЛУКОЧЕВЫХ ХОЗЯЙСТВ КАК ОДНА ИЗ МЕР ПО ИСКОРЕНЕНИЮ ТРАДИЦИОННЫХ РОДОВЫХ ОТНОШЕНИЙ (30-Е ГОДЫ XX ВЕКА)

Сулейменова Алия Тоймахановна¹

¹ Филиал Института истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова в Астане

(д. 11/5, ул. Кабанбай батыра, 010017, Астана, Республика Казахстан)

Кандидат исторических наук, ведущий научный сотрудник

 <https://orcid.org/0000-0002-9782-4553>. E-mail: suleimenova1972@mail.ru

© ИИЭ имени Ч.Ч. Валиханова, 2025

© Сулейменова А.Т., 2025

Аннотация. *Введение.* Кампания по принудительному оседанию кочевых и полукочевых хозяйств была начата с приходом к власти в Казахстане Ф.И. Голощекина. Одной из мер по ликвидации традиционных родоплеменных отношений в казахской степи был проведен а кампания Малый Октябрь. Актуальность темы и значимость исследования определяются обзором истории Казахстана в советский период. *Цели и задачи исследования.* Определить изменения в казахском обществе, которое на протяжении тысячелетий было кочевым и полукочевым, под влиянием реформ, проведенных в казахских аулах в период революции Малый Октябрь. Выявить советские, большевистские методы выведения родоплеменных структур на путь развития в новом социалистическом направлении. В ходе процесса расселения в республиках, входивших в состав Советского Союза (Киргизской, Тувинской, Бурятской и др.), сложились многовековые системы аксакалов, баев и манапов, общинные отношения, межродовые связи и т.д. Анализ и изучение действий, направленных против традиций. *Методы и материалы исследования.* В процессе написания статьи использовались общенаучные методы, такие как анализ и синтез, аналогия, резюме, сравнение, описание и др. Также использовались специальные исторические методы. Одним из важных методов в статье

является конкретно-исторический (идеографический) подход, который комплексно анализирует один или несколько фактов, вопросов, приводя их отдельные стороны и особенности. Историко-типологический метод позволяет в ходе анализа классифицировать изучаемое явление. Основу материалов статьи составляют рассекреченные, опубликованные и неопубликованные архивные документы казахстанских архивов, специальных государственных архивов. На основе данных сборников документов, подготовленных на основе документов специальных государственных архивов, описана работа по искоренению корней казахской тысячелетней традиции в ходе проводимых в Казахстане в 1930-е годы политических и экономических реформ. Кыргызы, буряты, арат и др. Проанализированы работы о последствиях перехода традиционных кочевых и полукочевых племен к оседлому земледелию. *Результаты.* На основе архивных документов и фактических данных рассмотрены результаты социально-экономических реформ, проведенных в казахской степи, приведших к разрушению традиционных родо-племенных структур и семейно-социальным трагедиям. Разрушение родо-племенной структуры привело к отходу от родовых традиций, переосмыслению семейных ценностей по-разному и т.д., а поднятые проблемы следует оценить с новой социальной точки зрения. *Выводы.* Дана историческая оценка разрушения родо-племенных отношений в процессе оседания кочевых и полукочевых хозяйств революции Малый Октябрь, проведенной большевистским эмиссаром Ф. Голощекиным. Сделан анализ социально-экономических издержек в казахской степи в ходе проведения этих кампаний.

Ключевые слова: Казахи, оседание, коллективизация, кочевое и полукочевое хозяйство, революция Малый Октябрь, Голощекин, седентаризация

Благодарность: Статья подготовлена в соответствии с планом реализации фундаментального научного проекта Комитета науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан «ИРН: BR24993057 фундаментальные исследования основных базовых категорий и подкатегорий жертв политических репрессий в Казахстане и процессы их полной реабилитации».

Для цитирования: Сулейменова А.Т. Насильственное оседание кочевых и полукочевых хозяйств как одна из мер по искоренению традиционных родовых отношений (30-е годы XX века) // Asian Journal “Steppe Panorama”. 2025. Т. 12. № 3. С. 855–871. (На Каз.). DOI: 10.51943/2710-3994_2025_12_3_855-871

Кіріспе

Дәстүрлі қазақ қоғамындағы ру-тайпалық құрылымдардың қалыптасуы мен өзгерістерге ұшырай отырып дамуы халықаралық, отандық тарихнамада кеңінен зерттелген тақырыптар қатарына жатады. Қазақ руларының пайда болуы, орналасу ареалы, қалыптасуы, құрамы мен сапалық қасиеттері жан-жақты қарастырылған. Қазіргі таңда Қазақстандағы XX ғасырдың 20-30-жылдары жүргізілген саяси, экономикалық, әлеуметтік реформалардың (отырықшыландыру, кәмпескелеу, ұжымдастыру, жергіліктендіру және т.б.) дәстүрлі қазақ қоғамының даму бағытының өзгерістерге ұшырауы жайында да деректер жаңаша сипатта зерделеуді талап етуде.

Мақаланың өзектілігі әр кезеңдерде жарияланған тарихи, ғылыми еңбектерде зерттеу нысанына айналған көшпелі және жартылай көшпелі шаруашылықтарды жаппай күштеп отырықшылыққа көшіру үдерісін жаңа көзқараста қорытындылау. Қазақстандағы билік басына келген большевиктік эмиссар Ф.И. Голощекиннің Кіші Қазан революциясының қазақ жеріндегі жүргізілуі көршілес мемлекеттердің шаруашылығымен салыстырыла қарастырылды.

Жұмыстың жаңалығы – қазақтың ру-тайпалық бөлінісінің ыдырау үдерісіне қатысты мәселелер жаңа архивтік дереккөздер мен жарияланған материалдарға сүйене отырып, жан-жақты, терең зерттеу. Біріншіден, көшпелі мал шаруашылығымен айналысатын қазақ жерінде ауыл шаруашылығын толық ұжымдастыру, көшпелі және жартылай көшпелі шаруашылықтарды отырықшыландыру барысында байлармен, молдалармен, ру басылармен, билермен күрес қалай жүргізілді? Большевиктік биліктің бұл бастамасы өлкедегі ауылдардың,

көшпелі шаруашылықтардың күнделікті қарым-қатынасының дамуына қалай әсер етті? Осы секілді тағы да басқа сұрақтарға жауаптар іздестірілді.

Материалдар мен әдістер

Зерттеудің әдіснамалық негізі фактілер мен тарихи оқиғаларды нақты жағдайға сәйкес, олардың өзара байланысында қарастыруға мүмкіндік берген объективті қамту принципі болды. Қазақстан Республикасы Президенті Архивінің Бүкілодақтық Коммунистік (большевиктер) партиясының Қазақ Өлкелік комитетінің Бақылау Комиссиясының № 719 қорының 1930–1932-жылдардағы істері, Қазақстан Республикасы Орталық Мемлекеттік архивінің Қазақ АКСР Жер ісі Халық комиссариатының № 74-қорындағы 1930–1933-жылдардағы істері қаралып, құжаттары сарапқа салынды. Сонымен қатар арнаулы мемлекеттік архивтердің құрамындағы құпиясыздандырылған құжаттары енгізілген жинақтардың фактологиялық деректері талдауға алынды.

Нәтижелер

XX ғасырдың 20–30-жылдарындағы қазақ қоғамындағы көшпелі және жартылай көшпелі шаруаларды отырықшыландыру үдерісі барысындағы ру ішілік байланыс дәстүрлерінің жойылуы кеңестік кезеңде және тәуелсіздік тұсында жарияланған еңбектер ғылыми талдау нысанына алды. Көшпелі және жартылай көшпелі шаруашылықтарды отырықшылыққа көшіру барысындағы большевиктік эмиссар Ф. Голощекиннің қызметі, «қанаушы таптар» ретінде қарастырылған байлар, молдалар, болыстар, билер институттарының жойылуы тақырыптарына қатысты ғылыми, ғылыми көпшілік әдебиеттер ғылыми-зерттеушілік мақсатта сарапталды. Сонымен қатар Кеңестер Одағының құрамында болған Тува, Бурят-Монғол, Қырғызстан елдеріндегі қоғамдағы дәстүрлі бай-манаптардың, көшпелі шаруалардың қуғындалуы, Тибет медицинасының жойылуы жайлы шетелдік зерттеушілердің еңбектері талданды.

Соңғы жылдары жарық көрген еңбектерде «Седентаризация процесі қазақ қоғамының шаруашылық жүргізу әдісін трансформациялап қана қоймай, құндылықтардың жаңа институттық жүйелерінің қалыптасуына ықпал еткені» айтылады (Смағамбет, Тлспаева, 2019).

Ресей империясының билігі қазақ жерін қол астына қаратқан соң, жан-жақты мәліметтер жинастыру үшін, ел арасына түрлі экспедициялар жіберуді қолға алғандығы белгілі. Империялық билікте көшпелілерді отырықшыландыру мен шаруалардың қоныс аударуына қатысты түрлі пікірлер болды. Орал әскери губернаторы Ставровский «қазақтар шөлейтті даланы тиімді пайдаланатын мықты малшылар» деп есептеді. Олардың шаруашылықтарында өндірілген өнімдер нарықта да, әскерде де жоғары сұранысқа ие еді. Оның пайымдауынша қазақтардың жер өңдеуге кірісуі және дәстүрлі көшпелі шаруашылықпен айналысатын аудандарда жатақтар табының пайда болуы қазақтардың кедейленуіне әкеледі деп есептеді. Орал облысының әскери губернаторы мен облыстық әкімшілігі өлкенің кең көлемдегі шаруалар колонизациясына қарсы болғанымен, мемлекеттік қажеттілік ретінде келісті. (Казиев, 2015: 237) Көшпелілер мәдениеті жайында түрлі ғылыми және ауызекі деректерді сарапқа салған еңбектерде жан-жақты пікірлер орын алды.

Ауылдық құрылымдар негізінен алғанда қауымдасу арқылы ұйымдастырылды. Қазақ қауымының тұрмысы мен тіршілігін зерттеуге арналған тарихи еңбектерде қауымдаса өмір сүру үрдісі жайлы аталады. Руымен, аталас туысымен қауымдаса өмір сүрген қазақ қоғамында еңбек кооперациясы мен өзара көмек алдыңғы қатарда тұрды. Яғни қауым өзінің әрбір мүшесінің толыққанды өмір сүруін қамтамасыз етті. Бұл үрдіс арқылы патернализм (патер сөзінен алынған «әке, қолдаушы» ұғымында) сияқты дәстүрлі институтты бақылауға болады. «Ортақ қауымда өндірілген өнім жоқ жітіктерге бөлініп берілді. Қауым мүшесі қауымдық патернализм арқылы өзіне егер қауіп төне қалған жағдайда өмір сүруіне қажетті ең төменгі күнкөріс көзін таба алатындығына, тиісті әлеуметтік кепілдемелерге ие болатындығына сенімді еді. Бұл кепілдемелер қайтарымыз шарттармен ұсынылғанымен,

негізінде пайдалану қатынасын білдіретін. Бұл әрине ашық түрде жүзеге асырылмағанымен «өзара міндеттемелер» сияқты нысанға тән еді. Қауымның қатардағы мүшелері ауыл басшылығынан (патрондардан) түрлі көмек ала отырып (тұқым, құрал-жабдық және т.б.) тұрақты пайдаланушыларына айналды». Ру-тайпа құрамындағы отбасылар өздеріне қажетті қызмет түрлерін алып, оның өтеуін өздерінің қол күшімен өтеді. Сонымен қатар ауылдастың, аталастың көмегіне ризалығын үнемі айтып жүрді. (Абылхожин, Ерофеева, Масанов, 2007: 237, 238). Бұдан келіп шығатын қорытынды, ауылдастарымен, аталастарымен ауыртпалықта да, жақсылық, тойларда да бірге бөлісіп отыратын. «Қуаныш бөліссе көбейеді, қайғы бөліссе азаяды», «Көппен көрген ұлы той», «У ішсең руыңмен» деп өскен қазақ үшін рудың ары мен абыройы бәрінен де биік болатын.

Зерттеуші Г. Орынбаева 1920–1930-жылдардағы қазақ қоғамының өмірі мен тұрмыстық жағдайы жайлы жарияланған еңбектерге жасаған шолуында қазақ қоғамы ғасырлар бойғы ескі заңдармен өмір сүріп келгендігін алға тартады. XX ғасырдың басында жүзеге асырылған ұжымдастыру, отырықшыландыру және т.б. большевиктік реформалар жүргізілген кезеңдегі жарық көрген еңбектерде рулық қауымды ақсақал, дәстүрлерді жақсы білетін қариялар басқарғандығын, салт-дәстүрлердің өзгеріссіз сақталғандығын атап өтеді. Кеңестік кезеңде жарияланған еңбектердің басым бөлігінде ауылды Қазан революциясы айналып өтті деген пікір басымдыққа ие болды. Қызыл отаулардың ел арасына шығып үгіт-насихаттар жүргізуі де елдің әлі де көшпелі қалыптан ауыспағандығын білдірді (Орынбаева, 2020).

Отырықшыландыру үдерісінің тек көшпелі, жартылай көшпелі қазақ шаруаларының арасында жүргізілуі, бұл үрдістен орыс, украин деревнялары мен селоларының сырттап қалуы, «артта қалған» көшпелі шаруашылықты өркениет жолына жетектеп апару сияқты қадамдар большевиктік биліктің жұмысының нәтижесі еді.

Ғасырлар бойы қалыптасқан көшпелі тұрмыстың бірнеше жылдың көлемінде жойылуы халықтың санасында өшпес із қалдырды. «Көшпелі ауылдың дәстүрлі рулық құрылымы мен «Үлкен адамдардың» ықпалының қиратылуы негізінен алғанда Ресей империясының қазақ даласына ендеп кіруінің нәтижесінде, ерікті немесе күштеп седентаризациялаудың жағдайында жүзеге асырылды. Зерттеуші С. Қазиев көшпелі ұжымдар жердің аздығынан, малдың шығынынан, жұттан немесе күшті қауымның қыспағынан отырықшы өмір қалпына амалсыз көшкен ерікті отырықшылану сипаттамасы туралы тарихи тәжірибелердің орын алғандығын атап өтеді. Оның пікірінше жаңа өмір салтына көшкен малшының мәртебесі күрт төмендейді. Орыс немесе орта азиялық елді мекендерде тұрақты түрде тұратын отырықшы қазақтардың топтарын көшпелі туыстары шала қазақ және құрама деп атайтындығын алға тартады (Қазиев, 2015: 269, 270).

Көшпелі өмір салтына қарсы шабуылды большевиктік билік 1924 жылы бастағандығын тарихи деректер көрсетеді. Бұл үдеріс Орта Азиядағы аграрлық және саяси қайта құрылымдар жүзеге асырылғаннан кейін басталды. 1924 ж. 17 сәуірде «Қазақ АКСР отырықшылыққа көшетін көшпелі және жартылай көшпелі тұрғындарын жерге орналастыру туралы Ереже» бекітілді. Бұл актінің талаптарына сай көршілес жергілікті жартылай отырықшы егіншілік тұрғындарының отырықшыланған халқы кәдімгі егіншілікке қарағанда көбірек жер алды. Бұл норма оларға қоныстанушыларға экономиканың жаңа түрін біртіндеп игеруге мүмкіндік беруі керек еді. Мемлекет көшпелі, жартылай көшпелі және отырықшы қазақ халқын жерге орналастыру шығындарын өз мойнына алды. Отырықшы шаруашылықтар несиеге он жылға бөліп-бөліп, бес жыл мерзімге тұқым несиесін алды, оларға тұрғын үйлер мен шаруашылық үй-жайларын салуға орман тегін берілді. Сонымен қатар олар бес жылға дейін мемлекеттік және жергілікті салықтардан босатылды (Қазиев, 2015: 276).

Қазақ ОАК VII шақырылымдағы II сессиясы Е. Ерназаровтың қазақ халқын отырықшыландыру жолдары туралы баяндамасын талқылай келе ұжымдастыру негізінде жерге орналастыру мен отырықшыландыру арқылы ауыл шаруашылығын көтерудің шұғыл әрі күшейтілген ырғақта жүргізу қажеттігін күн тәртібіне қоюды, халық шаруашылығын әлеуметтік-техникалық реконструкциялау кезеңі екендігін атап көрсетеді. Сессия қарарында қазақ алқын отырықшыландыру кеңестік биліктің Қазақстандағы ұлт саясатының ірі жетістігі

болып табылатындығын ұрандата атап өтеді. Бұл науқанды ауылдағы феодалдық сарқыншақтар мен рулық байланыстардың қалдықтарын жоюға мүмкіндік береді, қазақтың қаапайым еңбекші халқының арасында мәдени деңгейдің жедел көтерілуіне мүмкіндік беріп, байлардың экономикалық күші мен саяси ықпалына жойқын соққы беретін құрал ретінде қарастырды. Сонымен қатар 18 тармақтан тұратын қарарда төмендегі мазмұнды қамтыды: «11. қазақ халқын жерге орналастыру, отырықшыландыру және колхоз құрылысы ауылдың бай-атқамінер қабатына шешуші соққы берумен қатар жүргізілуі тиіс (байларды, атқамінерлерді колхоздарға жолатпау керек және жерге орналастырмау керек)», - деген талап қойылды (ҚР ОМА. 74-қ. 11-т. 70-іс. 108–109-п.).

Архив деректерінде көрсетілгендей: «Көшпелі және жартылай көшпелі жүйені сақтау байдың кедейлерді қанауының, одан да ауыр қанаудың көзі болып табылады, өйткені ол негізінен ауыл ішіндегі қоғамдық қатынастардың капитализмге дейінгі, жартылай патриархалдық, жартылай феодалдық формаларында көрінеді. Бұл қанауды жою артта қалған шаруашылық нысандарын түбегейлі бұзбай, шаруашылық жүргізудің неғұрлым мәдени нысандарына көшпей жүзеге асыру мүмкін емес.

Көшпелі экономика және көшпелі өмір – бұл экономикалық және мәдени деңгейдің көтерілуіне және социалистік құрылыстың жалпы процесіне, қазақ кедейлігі мен ортағасырлық деңгейді жою жолындағы ең үлкен кедергі. Мұның бәрі Қазақстандағы социалистік құрылыстың негізгі проблемаларының бірі ретінде отырықшыландыру жайындағы мәселені қоюды талап етеді. Отырықшыландыру үдерісін ойдағыдай шешу партияның ұлттық саясатының орасан зор жетістігі және партияның X съезінің қаулысын жүзеге асыру болып табылады». Коммунистік биліктің қарарлары мен нұсқаулықтары, директивалары осы мақсатта үгіт-насихат жұмыстарын жүргізіп, өз бағыт-бағдарларын ақтап алуға тырысқандығы анықталып отыр (ҚР ОМА. 74-қ. 11-т. 70-іс. 115-п.).

Ұжымдастыру мен отырықшыландыру үрдістері бір мезгілде қатар жүргізілгендіктен, биліктің нұсқаушылық құжаттарында: «Осы ережеге сүйене отырып, экономиканың көшпелі түрінде нақты колхоз салу мүмкін емес, кез-келген отырықшыландыру ұжымдастыру болып табылады, бұл форманы керісінше қарау керек, яғни ұжымдастыру – бұл отырықшыландыру. Сондықтан Аягөз ауданы 1932 жылғы отырықшыландыру жоспарына кең көлемде енгізілуі керек деп санау керек» деп көрсетілді. Бұл талапты Аягөз ауданын зерттеу жөніндегі арнаулы комиссия Қазақ өлкелік комитетінің басшысы Голощекинге, өлкелік Бақылау комиссиясының басшысы Фектерге, ОГПУ басшысы Мироновқа аса құпия түрде жолдаған (ҚР ПА. 719-қ. 3-т. 178-іс. 10–13-п.) (Саяси қуғын-сүргін..., 13-т. 2022: 176).

БК(б)П Қазқ Өлкелік комитетінің бірінші хатшысы Ф. Голощекиннің БК(б)П ОК Бас хатшысы И. Сталинге 1927 жылғы 7 ақпандағы қазақ ауылын кеңестендіру туралы жазған хатында жүргізіліп отырған саясаттың бес мәселесін атап өтеді. «... Үшіншіден, біз орыс ауылының ерекшеліктерін ескере отырып, рулық қатынастың қалдықтарының, рулық қатынастардың, рулық күрестің, көшпелі және жартылай көшпелі өмірдің болғандығына назар аудардық. Төртіншіден, біз орыс ауылынан ерекшеленетін ауылдың әлеуметтік-экономикалық қатынастарының ерекшеліктеріне сүйендік, өйткені революцияға дейінгі ескі көзқарасқа әсер етпеді, күшті рулар мен байлардың экономикалық және саяси үстемдігін толығымен қалдырды. Ауылда Кедейлер комитеті болған жоқ, орташалау және т.б. байлар өзінің экономикалық күшін ғана емес, сонымен бірге рулық қатынастарды да пайдаланады», - деп көрсетеді. (Алашорда ісі. 1920–1940 жж., 2023: 572 б.). Ф. Голощекин бұл хатында орыс деревнялары мен қазақ ауылдарын салыстыра отырып, өзінің бастап отырған науқанына саяси сипаттама бергісі келеді. Таптық бөліністің бар екендігіне, ауылдағы байларды түп-тамырымен құртқан жағдайда ғана большевиктік билікті орнатуға мүмкіндік туады деп сендіруге тырысады. 1925 жылға дейін ауылда тек байлар мен рубасылардың үстемдігі орнап тұрды, Қазан революциясы ауылды айналып өтті, феодалдық қатынас қаз-қалпында сақталды деп баяндады. Сондықтан қазақ ауылына түбегейлі реформа жасап, ауылды кеңестендіруге шұғыл кірісіу қажеттігіне назар аудартты.

Қазақстан басшылығын қолға алған Ф. Голощекин «Бұрынғы көшпелі шала көшпелі артта қалған мәдениетсіз ауыл енді болмайды, болмауға тиіс те. Ол ауылдың орнын колхоздасқан жаңа қазақ ауылы алуы тиіс. Европа жұртының құрылыс түрі мен поселкеге ұйымдасқан ауыл басуы керек, бұл өзгерген ауылдың мал шаруашылығы туралы фермелер түріне түседі, мұндағы мал шаруашылығы жиылған азық, жемге сеніп өркендейді», - деп түсіндіруге тырысты.

Отырықшылыққа көшкен елдің жағдайына «Қазақ шаруаларының жейтін тамағы астық, бау, бақша жемістері, май болады. Тұрмысқа монша, мектеп, құлып енеді. Қазақ шапан мен ескі қой терісі тонды тастап Европа киімін киеді, қазақ жаппай сауаттанып техникаға жетіледі, мәдениетті өркендетеді» деп жоспарлады. Ауыл осылай болуға қарап отыр деп үміттенеді (Голощекин, 1931: 23). Эмиссар Голощекиннің қазақ ауылы мен орыс деревнясын салыстыру ретіндегі түсінігінде ауыл әлі советтенбеген, 1927 жылы рулық қатынастар мен байлардың ықпалында, мұндай күйде оған алаштық идеологияның үстемдік етуіне жол ашық деп есептегендігін академик М. Қойгелдиев атап өтеді. Большевиктік басшылықтың Қазан революциясына дейінгі қазақ өміріне деген көзқарасын сынға алып, жаңа өмір сұраныстарына іліп алар ештеңесі жоқ анахронизм есебінде тарих қойнауына ысырып салу ниеттерін көрсетеді. (Қойгелдиев, 2020: 97). Европалық большевиктер рулық санаға тарих ағымында қоғамдық сұраныстан туып, ұлт өмірімен бірге өзгеріске ұшырайтын құбылыс ретінде емес, қоғам өміріне жабысқан бәле, бақытсыздық есебінде қарап бағалады.

Уездік, болыстық атқару комитеттерінің жоғарыға жолдаған хаттары, хаттамалары, баяндау жазбалары отырқшыландыру үдерісінің барысы жайлы баяндайды. БК(б)П Қарқаралы уездік комитетінің 1926 жылғы желтоқсан 1927 жылғы қазан аралығында атқарылған жұмыстар жөніндегі есептік баяндамасында көрсетілгендей: «Қарқаралы уезі біртекті қазақ тұрғындардан тұратын аудан болып табылатындықтан, онда рулық байланыс пен рулық идеологияның ықпалы әлі де сақталып келеді. Қарқаралы уезіндегі байлардың билігі мен ықпалы толығымен жойылмағандығын көрсетеді, байлардың ықпалы үлкен кедергіге айналып отыр». «Байлар және ұлтшыл интеллигенция (Алаш Орда)» деп аталатын бөлімде партияда жоқ ұлтшыл интеллигенцияның ауылдағы атқамінерлердің билігіне арқа сүйей отырып, ауылдағы рулық қатынасты тұрғындар арасында пайдаланып, идеолог ұйымдастырушы ретінде кеңестерге қарсы қызметіне мұқият пайдаланатындығын атап өтеді. Кеңестерге қарсы интеллигенция мен байлардың рулармен ғана емес сонымен қатар таптық қайшылықтарды біріктірудегі өздерінің пайдасын көздеген ынтасы байқалатындығы жайлы баяндалды (АОМА. 1-қ. 1-т. 1446-іс. 50–52-пп.)

Большевиктік биліктің алғашқы кезеңінде рулық сана мен коммунистік сананың өзара қайшылыққа келуі толық табиғи құбылыс болатын. Жеке тұлға жаңа биліктің құрамындағы қызметін ру өміріне емес, коммунистік принципке сүйенген ұжым мүддесіне бағындыруға тиіс болды.

Академик тарихшы М. Қойгелдиев неміс зерттеушісі Р. Киндлердің еңбегінде көрсетілген босқыншылыққа ұшыраған ел арасында өзінің аталаса руымен бірге коммунистің де босып бара жатқан көрінісін мысалға келтіре отырып, Ф. Голощекин мен большевизм теоретиктерінің рушілік өмірді, оның сырт көзге көріне бермейтін қырларын түсіне алмағандарын, рулық қатынастардың ескірген жағын қоюлатып баяндау большевизмнің миссиялық идеологиясына сай екендігін атап өтеді (Қойгелдиев, 2020: 103)

Сыр өңіріндегі шаруалардың басым бөлігі егін шаруашылығымен айналысқандығы, отырықшылық өмір салтын ұстанғандығы белгілі. Қазақ қайраткерлерінің 1929 жылғы саяси қуғын-сүргіндер барысындағы тергеу істерін шолу байқатқандай, олар өздерінің пікірлерін ашық білдіріп, аталған кезеңдегі оқиғаларға, реформаларға сыни сипатта қорытынды жасайды. Отырықшылыққа көшудің артықшылықтары мен кемшіліктері жайлы қазақ зиялы қауымының арасында ашық пікірталастар жүріп отырғаны белгілі. Ә. Бөкейханов бастаған Алаш зиялылары қазақ отырықшылыққа көшсе өзінің туа бітті ерекшелігінен айырылып қалады деп есептеді. Ал Сыр өңіріндегі отырықшылыққа көздері қанып өскен зиялылар осы күйді қолдады.

Алаш қозғалысының оңтүстік қанатының белді қайраткерлерінің бірі Қ. Қожықовтың 1931 жылғы 22 сәуірдегі тергеу ісі хаттамасындағы аталған тақырып жайындағы пікірі назар аудартады. Қоңырқұлжа Қожықов: «Көшпелі халықтың отырықшылануын армандап жүргенмін. Бұл менің өмірімде орындалды. Бұл мәселе бойынша ескі қазақ зиялыларының арасында екі ағым болды. Бөкейханов бастаған дала аймақтарындағы зиялы қауым қазақ халқының отырықшылануы оны ерекше жағдайларда жойылып кетуге әкелетінін айтты. Мен және Лапин, яғни Сырдария жұмысшылары отырықшылануды жақтадық. Осыған байланысты Бөкейхановтың бұл пікірін мен дұрыс деп есептеген емеспін, алайда өмірдің қысымымен ол өз ойын өзгертті. Кем дегенде 1920 жылы Орынборда мен оның отырықшыланудың қажеті жоқ деген пікірін естідім. Көшпелілердің Қараспанға, Иіржар ауданына (Қоңыратауыл) қоныстануының алғашқы рет жүзеге асырылуына мен белсене қатыстым. Қызылқұм қазақтарының Шардараға отырықшылануында мен аса маңызды рөл атқардым. Мен олардың өкілдерін Оғызарықты қазу және оны суландыруға пайдалану туралы ойға жетеледім, олардың Оғызарықты өткізу туралы шешімі халық комиссарларына келіп түскен кезде, Серғазиев жодасқа мен өзімнің дәлелді қорытындымды берген сәтте оларға рұқсат етті. Бір кездері (1925 ж.) қазақтар тартынып, арықты қазу жұмыстарын тастағысы келгенде, Серғазиев үгіт-насихат жұмыстарын жүргізу үшін Балғаевты да, мені де жіберді. Әулие ата уезіндегі Ағашақ болысының 60 көшпелілер шаруашылығын Шаповаловка кентінің маңында отырықшы жерге ауыстырдым. Мен көшпелілердің отырықшылануы үшін Отырар даласын суландыруды армандадым, бірақ бұл арманым жете алмадым» деп ағынан жарылады (Алаш ісі. 1920–1930 жж., 7-т. 2023: 562, 563). Қазақ даласының бірнеше өркениеттерден тұратындығы анықталған жайт. Отырықшылық пен көшпелілер өркениеттері бір-бірімен астаса байланысып дамыды. Сыр бойын жайлаған тұрғындар егін салып, бау-бақша егіп күнелтті. Қырдағы қазақтар жер-су ерекшеліктеріне сай жылқы, қой, түйе шаруашылығын дамытты. Көктеу, жайлау, күздеу сияқты табиғат талаптарына сай малдың өсіп-өнуіне қажетті жайылымдық жерді пайдаланудың ерекше тәсілімен көшпелі және жартылай көшпелі өмір салтын ұстанды. Қ. Қожықов пен Ә. Бөкейхановтың отырықшыландыру мен көшпелілік дәстүріне қатысты пікірлері өздерінің күнделікті өмір салтына қатысты туындаған болатын. Тәжірибелі қайраткерлер өздерінің өскен өңірлерінің даму қалпына сай ұстанымда болғандығын жоғарыдағы тергеу ісі көрсетеді.

Ғылыми әдебиетте көшпелі және жартылай көшпелі қазақ қожалықтарын отырықшылықтандыруға қатысты сандық көрсеткіштерде бірізділіктің жоқтығы М. Қойгелдиевтің еңбегінде көтеріледі. «Қазақ өлкелік партия комитетінің бюросы 1929 жылы 6 қарашада «Қазақ халқын отырықшыландыру туралы қарарды бекіту» жөнінде мәселені арнайы талқылап, 1929–1930 жылдары «отырықшыландыру аудандарындағы қожалықтардың барлығының кем дегенде 12%-ын қамту» міндетін қойды. Зерттеуші Т. Омарбековтың есебіне сүйенсек, бұл үрдіс шамамен 700 мың үстіндегі көшпелі және жартылай көшпелі қазақ шаруалары қожалықтарының 84 мыңнан астамын қамтуы тиіс-тін, 1930 ж. 15 тамызға тиесілі ресми дерек бойынша отырықшыландыру жұмыстары 58507 қазақ қожалығын қамтыған, анығырақ айтқанда, Қазақстанда жедел де жаппай отырықшыландыруға қажет даярлық жұмыстары жоқтың қасы еді. Ең негізгісі бұл жұмысты жүргізуге мүмкіндік беретін қаржы Одақ және республика қазынасынан табыла қоюы екіталай-тын. Одақтық бюджеттен қазақ қожалықтарын жерге орналастыруға бөлінген 1400 мың сом ақша (әрбір қожалыққа 120 сомнан) тұрғын үйге, мал қораларын салуға, шаруашылықты жүргізуге қажет техникалық құралдарға мұқтаж қазақ шаруасының түгіне де жарамайтын еді» (Қойгелдиев, 2020: 205, 206).

Ру басылар мен байлар, молдаларға қарсы күрес орталық биліктің қаулы қарарларында арнайы аталып отырды. 1931 жылғы 24 ақпанда қабылданған БК(б) П Қазақ өлкелік комитеті бюросының «БК(б) П ОК желтоқсан Пленумының «Ұжымдастыру және байлар мен кулактарды тап ретінде жоюдың келешек тәжірибесі туралы» қаулысында рубасыларға қарсы күрестің түріне тоқталып өтеді. «Мал шаруашылығын социалистік бағытта қайта құру, отырықшыландыруды ұлғайту іс шараларын жүргізу ТОЖ (мал шаруашылығы бірлестіктерінің серіктестіктері), яғни колхоздардың қарапайым үлгісін, өндірістік

кооперацияландыруды талап етеді. Бұл міндеттерді жүзеге асыруға және ауылды толықтай кеңестендіруге рулық қатынастардың қалдықтарымен күресу, рудан тыс кеңестер, рудан тыс колхоздар үшін рудан тыс сипаттар бойынша ауданішілік бөліністерді өзгерту міндеттерін шешу қажет. Байлар мен ауқаттылардың басшылығының салық салу, дайындау шараларын жүргізудегі қанаушылық мақсаттарын жою және шектеу, кей жағдайларда кәмпескелеу, аудандардан жер аудару арқылы рулық қатынастарды сақтауға тырысқан, кеңестік іс-шараларға қарсы шыққан ру старшындарын, ақсақалдарды, ірі байларға қарсы қатаң күрес жүргізу қажет. Барлық іс-шаралар ауылдың батырақ-кедей, орташа қауымын руаралық ұйымын құру арқылы жүзеге асырылуы тиіс» деген мазмұнда құпия қаулы қабылдады (ҚР ПА. 141-қ. 1-т. 5073-іс. 1–3-п. Саяси қуғын-сүргін ..., 2022).

Жалпы 1920–1930 жылдардағы архив құжаттары мен зерттеу еңбектерде көрсетілгендей, қазақ ауылдардың ру болып топтаса орналасқандығы анықталады. Әкімшілік-аумақтық бөліністер туралы анықтамалық еңбектерде ауылдың, болыстың атаулары ру атымен, көшпелі болыстар деп көрсетіледі. Шетелдік зерттеуші И. Огайонның еңбегінде адай руының отырықшылануы жайында жан-жақты тарқатылып баяндалады. Қазақстанның оңтүстігіне орналасқан мақта шаруашылығымен айналысатын Иіржар ауданының колхоздарына орналастыру арқылы Түркіменстан адайларының отырықшылыққа көшуінің жоспарын ортаға салады. Бұл бағдарлама 1929 жылдың соңында жүзеге асырыла бастаған, аяқталуы 1930 жылдың ортасы деп көрсетілді. Осы мақсатта Қазақстан ХКК Көші-қон жөніндегі Басқармамен бірлесіп Түркіменстанға арнаулы өкілді аттандырды. Өкіл түркімен басшылығымен бірлесіп адайларды қайтару және оларды отырықшылыққа көшіру үрдісін кешенді түрде ұйымдастыруы тиіс болды. 1930 жылы сәуірде Түркімен ОАК аудандық атқару комитеттері мен ауылдық кеңестерге адайлардың барлығы Қазақстанның уәкілетті өкілі Ғаббас Жетпейісовтың юрисдикциясына өтетіндігі туралы қатынас хат жолдады. Оларға Түркіменстанның әрбір ауданы бойынша адайлардың есебін алу, топтардың әлеуметтік құрамы туралы анықтаманы міндетті түрде ұсыну және бұл туралы Қазақстан ХКК өкілін хабардар ету тапсырылды. Тапсырма жарым-жартылай ғана орындалды. Ғ. Жетпейісов Красноводскіге келгенде адайлықтардың 300 отбасын ғана көруге мүмкіндік алды. Алғашында олар қалаға тікелей көшірілді, одан кейін мал иелері Красноводск маңындағы қырға қайта оралса, мал-жанынан айырылған қалған 203 отбасы портқа немесе темір жолға қара жұмысшы болып жалдануға мәжбүр болды. Еркектердің басым бөлігі бір айға жалданды, көпшілігі күндік аз ғана жалақыға жұмыс істеді (Огайон, 2009: 169).

Қырда жасырынып жүрген адайлардың бір бөлігі Иіржар ауданының колхоздарына мүшелікке өтуден қашып жүрді, ол жақтан 15 отбасы қашып кеткен. Олар жүрген жерлерінде мақта өсіретін аудандағы адам төзгісіз жағдайлар туралы түрлі ақпараттар таратты. Иіржар ауданындағы мигранттар арасындағы азық-түлік және антисанитариялық жағдайлар туралы нақты куәліктер мен отырықшыланған колхоздардағы қуғындау шаралары жайындағы әңгімелер наразылықтардың себептеріне айналды. Қарапайым халық бұл шаралардың барлығы рулық ынтымақтастықты жоюға бағытталған деп ойлады, себебі туыс отбасылар колхоздардың түрлі бөлімшелеріне орналастырылып, топтарды ықпалды тұлғалардан тазалау жұмыстары жүргізілді. Ашаршылықтан қашқан Иіржар ауданына жіберілген адамдар Түркіменстанға қайтып оралғандарды көріп, адайлар мақта өсіру колхоздарына барудан бас тартуға үгіттеген деректер кездеседі. Ауылдарда өршіген жұқпалы аурулар, азық-түліктің жеткіліксіздігі, туыстардың өзара қарым-қатынастан ажырап қалуы сияқты әлеуметтік-экономикалық ауыр жағдайлар халықтың басына қара бұлттай үйірілді.

Мигранттар қоғамын «әлеуметтік бөтен» элементтерден тазартуды көздейтін тазалау механизмі ең харизматикалық адамдарға, әсіресе колхоздардағы рулық сабақтастық қызметтерін қалпына келтіруге тырысқан ру басшыларына, сондай-ақ әлеуметтік тегіне қарамастан колхоздың бұйрықтарына қарсы шыққандардың барлығына бағытталды. Жетісай өңірі ұжымдастыру мен седентаризация кезеңінде малынан айырылған номадтарды орналастырудың ең тиімді орын ретінде қалып отырды. Себебі ауданның мақта шаруашылығына мамандануы көп жұмыс қолын талап етті (Огайон, 2009: 170). Қазақстанның

оңтүстігінде ірі кеңшарлар ұйымдастыру 1924 жылы басталған еді. Мақта шаруашылығымен айналысатын кеңестік шаруашылықтарға көп қол күші қажет етілді. Жоғарыда Огайонның келтірген мысалында бір ғана адай руының басынан кешкен жағдайы баяндалды. Бұл өз кезегінде қарапайым халықтың түсінігіндегі қауымдаса күн көру, патерналдық қатынас ұғымына қарама-қайшы әрекеттер орын алды. Адай руының өкілдері ауылдарға өз руларынан бөлек оналастырылуына шошына қарасты. Өздерінің басына үйірілген қайғы-қасірет ретінде түсінді.

1933 жылғы 14 желтоқсанда Оңтүстік Қазақстан облысына қарасты Қармақшы ауданы «Қызыл кедей» колхозын шаруашылық-саяси тексерулер актісінде «ауыл мен колхоздың экономикалық күйреуі олардың құрамына антикеңестік элементтердің еніп кетуінің салдарынан» деп түйінделеді. Большевиктер партиясының ауылдық ұясының хатшысы Асқар Жаппасбаев – бұрынғы молда, колхоздың төрағасы Мұстапа Ауысбаев – ірі байдың баласы, Қызылорда ауданының тұқым базасының қабылдаушысы Ахмет Нұршаев – 1933 жылы Қызылорда ауданында кәмпескеленген бай, еңбек бөлімінің меңгерушісі Байкемел Бақтыбаев – ата-бабасынан бері ру басы (сот), колхоздың қойма меңгерушісі Мазат Баймағамбетов – бай, сельпо приказчигі Баймаханов, қойма қарауылы Менгелдиев Қадырбай, Баттымбеков Ермахан – байлар деп біршама адамдарды тізіп көрсетіп келеді де, оларды «Қызыл кедей» колхозын жойып жіберу мақсатында колхоздың қоймасын өртеп жіберді деп айыптайды (Алашорда ісі. 1920–1940 жж., 7-т. 2023: 294).

1930-жылдардағы саяси-экономикалық реформалардың қазақ этносының тарихындағы алатын орны жайында С. Қазиев «жоғарыдан» жасалған күштеп модернизациялау елдегі миллиондаған адамның қайғы-қасіретіне алып келгендігі жайына тоқталады. Отырықшыландыру мен ұжымдастыру нәтижесінде пасторалды ұжымдардың тайпалық және этникалық сананың көбеюінің белгілі бір шаруашылық қалыпта және мәдени тәртіпте негізделген ежелгі механизмдері жойылды. Оның орнына Кеңес өкіметі этноұлттық сананы ұлттық аумақтық мемлекеттіліктің, ұлттық тілдің, құрылып жатқан жаңа мәдениеттің және тарихи өткен туралы түсініктердің бірлігін құру арқылы сәтті енгізді (Қазиев, 2015: 337).

1932 жылы ауыл шаруашылығы оның ішінде мал шаруашылығы туралы жасаған баяндамасында Ф. Голощекин ең маңызды нәрсе қатарында Қазақстанда өмірде жартылай феодалдық қатынастардан социалистік қатынастарға көшу, таза мал шаруашылығы көшпелі, архиартта қалған шаруашылықтан жоғары формаларға көшу екендігін атап көрсетеді. Бұл жолда бірқатар асқынулар, ерекше қиындықтар, алға жылжудың қиындықтары, өсудің қиындықтары, бізге қарсы барлық ескі ескірген, бай, атқамінер, ру басылар т.б. бар екендігін баяндайды. «Соңғысы ауылға терең әлеуметтік-саяси және экономикалық әсер ету факторы ретінде дамыды» деп көрсете отырып, әсіресе көшпелі аудандарда жартылай көшпелі және отырықшы аудандарға қарағанда шаруалар мен кедейлердің байларға экономикалық және рулық тәуелділігі әлдеқайда көп болатындығын атап өтті (Голощекин, 1932: 28). Ф. Голощекиннің пікірінше көшпелі шаруашылықтың дамуы артта қалып келеді, отырықшы және жартылай көшпелі шаруашылықта мұндай артта қалушылық кездеспейді. Ру басылармен, байлармен, молдалармен күресу, яғни көзі ашық, сауатты қабаттың жүргізіп отырған саясатына қарсы шығу қажеттігін талап етеді.

Аталған кезеңді Ғ. Ахмедов «жұрттың бәрі жарық дүниеден үміт үзген, үкімет басындағы адамдардың өздері де, Голощекиннен басқаларының естері шыққан. Халық аштан қырылып жатқанда: «Социализм жеңісі жақындаған сайын тап жауларының қарсылығы күшейе түседі, оларға аямай соққы беру керек» деп бурадай бұрқырап отырған Голощекинге қарсы сөз айтуға қорқады, ол тек «Байлардың құйыршығы» деп бәле жаба салады. Голощекин енді бір жыл тұрғанда қазақ халқы қалып жарымас та еді» деп еске алады (Ахмедов, 1996: 71).

1937 жылғы 17 тамыздағы тергеу ісіндегі жауабында А. Байтұрсынов: «[...] Мен жер аударылып келгеннен кейін саясатпен айналыстым ба? Мен бұған жоқ деп жауап беремін. Себебі, біріншіден, қажеттілік болмады, екіншіден, мен саясатпен айналыспауға уәде еттім. Қажеттілік болмады, өйткені мен келген кезде үш фактіні көрдім: бірінші факт – Голощекин басшылығының салдары. Антикеңестік саясатпен айналысуға деген күштарлығым бар және

бұл үшін қолымда үгіт-насихат құралы бар, мен Голощекин басшылығының қазақтарға қатысты кеңес өкіметінің ісіне келтірген зиянының жүзден бір бөлігін ғана емес, мыңнан бір бөлігін де жасамас едім, өйткені фактілер болған жерде сөздер дәрменсіз болады; ең күшті сөздер фактілерге бағынады, ал ең жарқын сөздер фактілерге бағынады. Сондықтан Ленин фактілер қыңыр нәрсе екенін айтып, фактілерге үлкен мән берді» деп үзілді-кесілді жауап береді. Ұлт ұстазы өзінің өмірлік жолында бірнеше рет қызмет бабымен кездескен «Қу жақтың» Қазақстан билігіне келгендегі әрекетіне осылайша баға береді (Алашорда ісі ..., 2023, 68).

Әрбір зерттеуші өз кезеңі бойынша түрлі баға беріп, сан түрлі қисындар келтіреді. Орыс тілді бұқаралық ақпарат құралдарында жарияланған еңбегінде саясаттанушы ғалым А. Бисенбаев кеңестік жүйенің қазақтарға қалалар, өнеркәсіп, университеттер, денсаулық сақтау жүйесін берді деп айтуға болатындығын, бірақ бұл жүздеген мың адамның өлімінің салдары екендігін атап өтеді. «Бізге, қазақтарға, коммунистік диктатура жылдарында ұлт ретінде өліммен бірнеше рет бетпе-бет қарсы тұруымызға тура келді. Біздің халық ретінде өмір сүруімізге Кеңес өкіметінің еңбегі сіңген жоқ, сондықтан социалистік эксперимент – бұл біздің тарихымыздағы қайғылы парак» деп дәйектейді. Өмірдің кез келген жаңа түріне көшу әрқашан проблемалармен бірге жүретінінен дей келе ауыл қауымының ыдырауы және дәстүрлі дүниетанымнан бас тартуы барлық елдерде азапты процесс болып табылатындығына назар аудартады (Бисенбаев, 2018).

Отырықшыландыру үдерісі қазақ даласында ғана емес, сонымен қатар қырғыз, тува, калмақ, бурят-моңғол көшпелі шаруашылықтарында да жүргізілді.

Қырғыз зерттеушісі А. Болпонова XIX ғасырдың соңы мен XX ғасырдың басындағы қырғыз қоғамының саяси процестеріндегі кландық жүйенің тарихы мен эволюциясына қатысты зерттеу еңбегінде біздің тақырыбымыздың хронологиясына сай кезеңдегі құбылыстарға баға береді. Қырғызстан аумағы 1917 жылы большевиктер билік басына келген соң көшпелі қоғамның жоғарғы қабаты мен большевиктердің әлеуметтік-таптық күресінің саяси плацдармына айналды деп көрсетеді. Кез-келген көшпелі қоғамда тап күресі ру-тайпалық күреспен қатр жүргізілетіндігі белгілі. Зерттеуші еңбегінде XX ғасырдың 20–30-жылдарындағы ішкі саяси күрестің салдарынан қырғыздың дәстүрлі қоғамының маңызды бір бөлігі – байлар мен манаптардың институты жойылып кетті деп көрсетеді. Ауылды жерлерде, кейіннен партия қатарында ру басшыларының болуы олардың рулық және жеке мүдделерін жаңа тәртіпте пайдалануына ықпал етті. Нәтижесінде биліктің жергілікті өкілдерінің арасында ашық топтық күреске әкеліп соқты. Рулық қақтығыс олардың өмір тәртібіне айналды, қырғыз көшпелі қоғамының барлық ықпалдылық үдерістерін реттеп отырды. Өзінің жалпы сауатсыздығынан бұқара өкілдері, алғашқы кезде ұжымдық дәстүрлі ой санасына сәйкес, тіпті партия мүшесі болғанына қарамастан рулық бөлінісіне сай әрекет етті деп көрсетеді. Ауылдың рулық құрылымы біртіндеп бұзыла бастады. Қырғыздардың көшпелі шаруашылықтарының отырықшылыққа көшірілуі, ұжымдастыру да атадан балаға берілген рулық қатынастарға теріс ықпал етті. Кеңес билігінің жасаған әрекеттері де қырғыздардың көшпелі қоғамының ішінен іруін жеделдетті. Қырғыздардың ру-тайпалық, өңірлік идентификациясы кеңестік кезеңде кең көлемдегі трансформацияны бастан өткерді (Болпонова, 2013: 115). Большевиктік билік тұсындағы қырғыз қоғамы заман талаптарына сай құрылымдық өзгерістерге ұшырады.

Қырғыз көшпелі қоғамындағы ғана емес отырықшылыққа көшкеннен кейін де большевиктер байлармен, манаптармен күресті ұлғайта түсті. «Әлеуметтік қатынастардың» жасырын дифференциясы отырықшы және көшпелі аудандарда орын алды және олармен күрес күрделене түсті (Болпонова, 2023: 122).

Қырғыз манаптары институтының жойылуы, рулық құрылымның социалистік бағытта қалыптастырылуы орын алды. Автордың пікірінше, «ауыл шаруашылығын ұжымдастыру үдерісінде, біздің ойымызша, колхоз жүйесі құлағанға дейін осы формада өмір сүрген рулық принцип бойынша колхоздар құрылды. Мұндай колхоздар іс жүзінде қоғамның рулық құрылымын қайталады. Большевиктердің «рулық колхоздарға» қарсы ұйымдастырылған

күресі, сондай-ақ «рулық ауылдарға» қарсы күресі өз мақсатына жете алмады». Қырғыз колхоздары рулық принцип бойынша құрылды және колхоздар Н.С. Хрущевтің ұжымдық шаруашылықтарды ірілендіру саясатына дейін сол күйінде қалғандығын атап өтеді (Болпонова, 2013: 127). Қазақстандағыдай қырғыз жерінде де бұрын өз руымен ұйыса отырған ауылдар ірілендіріліп, бірнеше рудан тұратын шаруашылық ауылдық кеңестерге біріктірілді.

Демек, қырғыздардың дәстүрлі қоғамдық ұйымына қарсы кең ауқымды күрес жүргізілді: патриархалдық көріністерді қудалаудан, рулық биліктің жойылуынан бастап, көшпенділерді отырықшы орынға ауыстыру, өндірістің заманауи түрлерін енгізу, мемлекеттің тоталитарлық рөлін арттыру, рулық емес, таптық қауымдастық туралы сананы бекіту арқылы трайбализмнің экономикалық, саяси және ұйымдастырушылық негіздерін жоюға дейін. Әрекеттер орын алды. Бұл күрес барысында жәбірленушілер тек рулық билік ғана емес, қырғыз зиялыларының өткенді идеализациялау, ұлтшылдық, жершілдік және т.б. деп айыпталған тұсы болды. 1920-жылдардың аяғы мен 1930-жылдардың басындағы сталиндік режимнің жойқын іс-шараларының қатарына көшпенділерді «шаруашылық пен тұрмыстың отырықшы формаларына» көшіру науқаны жатады. «Жаппай отырықшыландыру» идеологиясы, сондай-ақ «ауылдар мен айылдарды» күштеп ұжымдастыру көшпелі халықтың іс-әрекетінің экономикалық және мәдени түрін түбегейлі өзгертті және жойып жіберді, көптеген адам тағдырларының бұзылуына әкелді (Болпонова, 2013: 129).

Көшпелі қырғыз халқын отырықшы өмір салтына көшіру мақсатында ойластырылмаған мемлекеттік саясатты жүргізу бейбіт көшпелілердің жаппай қырылуына әкеліп соқтырды. Барлық жерде ұжымдастыру көшпелі қырғыз халқының жаппай және табиғи емес отырықшы болуына ықпал етті. Соған қарамастан, оларды 20–30-шы жылдары отырықшыландыруға күшпен ауыстыру нәтижесінде. XX ғ. осы кезеңде ауылды реформалаудың барлық әрекеттері, атап айтқанда жер-су реформасы, жер учаскелерін қайта бөлу, малды тәркілеу нәтижесіз аяқталды (Болпонова, 2013: 135).

Бурят-Монғол АКСР-інде жүргізілген әлеуметтік-экономикалық реформалардың барысы мен салдарлары туралы тарихнамалық зерттеу еңбегінде бурятиялық зерттеуші И.Г. Карпова республиканың дәстүрлі мал шаруашылығын жаңа кеңестік бағыттағы жағдайға көшіру жайын зерделейді. Бұл ерекшеліктердің қатарына республика аумағында көшпелі және жартылай көшпелі мал шаруашылығының жүргізілуі жатқызылды. Зерттеушілер отырықшы батыс аймақтардың бірқатарында ұжымдастыруды интенсификациялы түрде жүргізу міндеті тұрса, шығыс аудандарда көшпелі және жартылай көшпелі өмір салтынан отырықшылыққа көшіру сияқты анағұрлым ауыр жұмыс күтіп тұрғанын атап өтеді. Мұндай аса көлемді және күрделі қызметті жүзеге асыру үшін республиканың өмір салтын өзгертуге байланысты шараларын іске асыру талап етілді. Ол үшін мемлекет «отырықшыландыру жөніндегі іс-шараларды жүзеге асыруда үлкен ұйымдастырушылық-техникалық көмек» көрсетті. 1934 жылдың аяғында Бурятияда өрбіген іс-шаралардың нәтижесінде көшпелі және жартылай көшпелі шаруашылықтардың 60 % - дан астамы отырықшы өмір салтына көшті, ал 1935 жылға қарай көшпелі және жартылай көшпелі шаруашылықтардың 86,5 %-ы және 23 %-ы шоғырланған 140-қа дейін «отырықшылану пункттері» құрылды.

... Жаңа мәдениеттің құрылуы көшпелілердің дәстүрлі қоғамына үлкен зиян келтірді, екінші жағынан, колхозға дейінгі кезеңде жергілікті халықты емдеудің жалғыз түрі болған Тибет медицинасы жойылып кетті. Ұжымдастыру мал шаруашылығы мен егіншілікті жүргізу тәсілдерінің өзгеруіне ықпал етті, отырықшы-егіншілік түріне көшу жүзеге асырылды, шаруалардың өмір салтында түбегейлі өзгерістер болды, жаңа кәсіптердің пайда болуы, ауылшаруашылық техникаларын жақсарту, топырақты өңдеудің жаңа әдістері мен тәсілдерін қолдану сияқты жаңа бағыттар пайда болды. Екінші жағынан, зерттеушілер ұжымдастыру үдерісінің жеткілікті түрде жан-жақты ойластырылмағанын, қателіктер жіберілгенін, жергілікті шаруашылық ерекшеліктері мен байырғы халықтың дәстүрлері ескерілмегенін атап өтті (Карпова, 2018).

Тувалық зерттеуші А. Нұрзат ұжымдастырудың және араттардың Тувада отырықшылыққа көшуінің негізгі кезеңдері жайында жасалған зерттеу еңбегінде аталған

өңірдегі отырықшыландыру үдерісінің тарихына тоқталады. «Араттарды отырықшы орынға ауыстырғаннан бері 50 жылдан астам уақыт өтті. Бұл процесс сөзсіз прогрессивті мәнге ие болды, бұл адамдардың әлеуметтік дамуы мен өмір салтының барлық салаларында көрініс тапты. Далада жаңа қалалар мен басқа да елді мекендер ұйымдастырылды, қазіргі заманғы өнеркәсіп пен ауыл шаруашылығы пайда болды, бұрынғы көшпенділердің өмірі мен мәдениеті түбегейлі өзгерді. Алайда, ұжымдастырудың жеделдетілген қарқыны, көшпелі аалдардың дәстүрлі өмір сүру жағдайларынан ауылдарға адамдарды күштеп ауыстыру, әрине, қазіргі кезде де жағымсыз салдарға әкелді. Тувалықтар өздерінің рухани тамырларын, материалдық мәдениетін жоғалта бастады. Көшпелі арат шаруашылықтарының отырықшы шаруашылықтарға көшуінің (ауысуының) басталуы Тува Халық Республикасы кезеңіне келеді». Зерттеуші ТХР тарихы аясында седентеризацияның төмендегідей үш кезеңін анықтап көрсетеді:

- 1) 1921 жылдан 1930 жылға дейін – көшпелі араттарды седентеризациялаудың алғышарттарын құру;
- 2) 1930 жылдан 1940 жылға дейін – араттарды ұжымдастыру және республика көлемінде отырықшы болуға көшіру саясатының басталуы;
- 3) 1940 жылдан 1944 жылға дейін – тува көшпелілерін ұжымдастыру және отырықшы болуға көшіру саясатының белсенді кезеңі. Аталған кезеңде Тува Республикасында отырықшыландыру комитеті құрылды (Нурзат, 2014).

Нәтижелер

Рулық құрылымға негізделген қазақ ауылын отырықшыландыру мақсатында дәстүрлі қоғамға орны толмас алапатқа әкелген жойқын саяси шабуыл жасалды. Күштеу саясаты арқылы дәстүрлі көшпелі шаруашылық жойылды. Отбасы сабақтастығы мен ұрпақ жады бұзылды. Қазақ ауылының тұрмыстық болмысы күштеп өзгертілді. Рулық отбасы – тәркілеу мен жалған ажырасу құжатын жасату, мүлікті қайта жаздыру, тегін өзгерту нәтижесінде өзара туыстық байланыстарын жоғалтты. Отбасы үшін ең қорқыныштысы – күштеп көшіртуге ұшырау, рудың жерімен байланысын жоғалту, асыраушысынан айрылу, ата-баба тегінен ажырап қалу (Смағұлова, 2024: 232). Қазақ қоғамындағы ашаршылықтың зардабын зеттеген еңбегінде ғалым С. Смағұлова жергілікті халықтың жаппай зұлматқа ұшырауының негізіне тоқталып өтеді. Дәстүрлі көшпелі шаруашылық пен қазақ қоғамындағы ата-баба дәстүріне негізделген ұлттық кодтың жойылуының басты себебін анықтауға күш салады.

Қазақстанның билік басындағы қызметінде Ф.И. Голощекин: «... ауылдағы жартылай феодалдық рулық қатынастар. Биылғы тәжірибе бай, молда, жартылай феодалдар, ру басшыларының отырықшыландыруға қарсы ашық және белсенді көріністерін көрсетті. Шынында да, отырықшыландыру – бұл ұжымдастыру. отырықшыландыру – байлар мен жартылай феодалдарды жою. Отырықшыландыру – бұл жалпы қатынастардың жойылуы. Отырықшыландыру – бұл ауылдық еңбек массаларының экономикалық және мәдени әл-ауқатының нақты өсуі, осылайша оларды байлардың құлдығынан босату. Ұжымдастыру негізінде отырықшыландыру – бұл жартылай феодалдық қатынастардан социалистік қатынастарға көшу.

Таптық күрестің бұл сәті біздің партиялық және кеңестік топтарымызда ескерілмегенін тікелей айту керек. Мұны түсінбей, олар бұқара арасындағы жұмысында байлардың үгіт-насихатына, отырықшыландыруға қарсы күресіне қарсы тұра алмады. Олар бұқаралық экономиканы қайта құрудың бұл орасан зор міндетін бұқараның қатысуынсыз, бұқараға түсіндіру жұмыстарын жүргізбестен, осы іске өз еңбегін, қаражатын, бастамасын, энергиясын қосуынсыз жасауға болмайтынын түсінбеді» деп түсіндіруге тырысты (Голощекин, 1931: 240).

Қорытынды

Отырықшыландыру үдерісінің басталуы 1930 жылы ресми түрде биліктің заңды актісімен белгіленді. Ресми деректер көрсеткендей бұл үдеріс толығымен 1937 жылы аяқталды деген қорытынды жасалды. XX ғасырдың алғашқы ширегіндегі қазақ бұқаралық ақпарат

құралдары науқанның барлығы Коммунистік билік жүйесінің басшылығымен жүзеге асырылғандығы жайлы ақпарат береді. Архивтердегі кеңестік билік кезең құжаттары негізінде ХХ ғасырдың 20–30-жылдарындағы көшпелі өмір салтының отырықшылыққа көшірілуі барысы талқыланды. Ру-тайпалар мен байлар, билер және атқамінерлердің қазақ қоғамындағы әлеуметтік ролін ескерместен жүргізілген іс-әрекеттер ғасырлар бойы қалыптасқан дәстүрлердің тамырына балта шапты. Билік басшылары мен өңірлердегі орындаушылардың ақпараттары көшпелі өмір салты мен руларымен қоныстанған ауылдардың арасында жүргізген үгіт-насихаттардың барысы туралы нақты дерек бермеді. Қазақ зиялылары большевиктік эмиссар Ф. Голощекиннің жүргізген саясатына қарсы тұрғанымен, оң нәтижелерге қол жеткізе алмады. «Кіші Қазан» революциясының жүргізілуіне қарсы шыққан С. Сәдуақасов, С. Қожанов және т.б. Мәскеуге жіберілсе, Алаш зиялылары 1929–1931 жылдары саяси қуғын-сүргінге ұшырады, «саяси қылмыскерлер» ретінде жер аударылды.

Ресей Федеративтік Социалистік Республиканың құрамында болған автономиялық республикалар мен облыстарда, атап айтқанда қырғыз, тува, қалмақ, бурят-монғол көшпелі және жартылай көшпелі шаруашылықтарын отырықшылыққа көшіру барысында дәстүрлі мал шаруашылығының жүйесі ғана емес, сонымен қатар атадан-балаға беріліп келген ру-тайпалық құрылымдарға да реформалар жүргізілді. Аталған іс-әрекеттердің нәтижесінде қырғыздардағы бай-манаптар, тувалықтардағы тибет медицинасының негізін салушылар және т.б. дәстүрлі қоғамның іргесі шайқалды.

ХХ ғасырдың 30-жылдары жүргізілген отырықшыландыру науқаны барысындағы дәстүрлі қазақ қоғамының құрылымы, ру-тайпалық бөлінісіне қатысты реформалар Кіші Қазан революциясының құрамдас бөлігі ретінде әлеуметтік трагедия деп қарастырылуы тиіс.

Дереккөздер

АОМА — Абай облысының мемлекеттік архиві
ҚР ОМА — Қазақстан Республикасы Орталық Мемлекеттік архиві
ҚР ПА — Қазақстан Республикасы Президентінің Архиві

Sources

AP RK — Archive of the President of the Republic of Kazakhstan
CSA RK — Central State Archive of the Republic of Kazakhstan
SAAR — State Archive of Abai Region

Әдебиеттер

Алаш ісі, 2023 — *Алаш ісі*. 1920–1930 жж. ОГПУ жүргізген жасанды тергеу ісінің құжаттары мен материалдары / «Алашское дело 1920–1930 гг. Документы и материалы следственного дела, сфабрикованного ОГПУ». В двух томах. Алматы: ТОО «Издательство LEM», 2023. ISBN: 978-601-239-706-2. Том второй: «Алаш ісі. 1930–1932 жж. ОГПУ жүргізген жасанды тергеу істерінің құжаттары мен материалдары». «Алашское дело 1930–1932 гг. Документы и материалы следственного дела, сфабрикованного ОГПУ». Сост.: М.К. Койгелдиев (ответ. ред.), З.Б. Мырзатаева, Р.М. Мирзакулова. 828 с.

Алашорда ісі, 2023 — *Алашорда ісі*. 1920–1940 жж. Құжаттар мен материалдар. 1-том. № 78754 А.Байтұрсынұлы, М. Дулатов және басқаларды айыптау ісі. 1927–1930 жж. // Құраст.: М. Койгелдиев, Қ. Әлімғазин, З. Мырзатаева, Г. Мұқажанова. Алматы: “Kitap” баспасы, 2023. 572 б.

Алашорда ісі, 2023 — *Алашорда ісі*. 1920–1940 жж. Құжаттар мен материалдар. 7-том. «Қуғындалған идеялар». Құраст.: М. Койгелдиев, Қ. Әлімғазин, Е. Сыздықова, Т. Рысқұлов. Алматы: Kitap, 2023. 16 б.

Ахмедов, 1996 — *Ахмедов Ф.* Алаш «Алаш» болғанда: Естеліктер мен тарихи деректер. Алматы: Жалын, 1996 224 б.

Бисенбаев, 2018 — *Бисенбаев А.* «Социалистический эксперимент делал трагедию неизбежной». // URL: <https://camonitor.kz/31209-mozhno-li-bylo-sohranit-kochevoy-uklad-zhizni-kazahov.html> (қаралған уақыты 30 қаңтар 2025 ж.)

Болпонова, 2013 — *Болпонова А.Б.* История и эволюция клановой системы в политических процессах кыргызского общества (XIX–XXI вв.). Бишкек: Maxprint, 2013. 284 с. // URL: <http://www.apap.kg/uploads/pdf>. (дата обращения 12 апреля 2025 г.)

Бүгін таңдағы күрделі, 1931 — *Бүгін таңдағы күрделі* міндеттеріміз: Мал шаруашылығы туралы баяндамасы мен мақаласы. Алматы : Қазақстан баспасы, 1931. 28 б.

Голощекин, 1931 — *Голощекин Ф.И.* Казахстан на путях социалистического переустройства. ОГИЗ. 1931. С. 181–247.

- Голощекин, 1932 — *Голощекин Ф.И.* О сельском хозяйстве и, в частности, животноводстве Казахстана. М.: Алма-Ата: Партиздат, 1932. 40 с.
- Казиев, 2015 — *Казиев С.Ш.* Советская национальная политика и проблемы доверия в межэтнических отношениях в казахстане (1917–1991 годы). Диссертация на соискание ученой степени доктора исторических наук. М., 2015. 550 с.
- Карпова, 2018 — *Карпова И.Г.* Советские и российские исследователи о влиянии коллективизации на хозяйственное развитие Бурят-Монгольской АССР. Проблемы социально-экономического развития Сибири, 2018. № 4(34). С. 133–138. // URL: https://brstu.ru/static/unit/journal_2/docs/number-34/133–138.pdf (дата обращения 17 апреля 2025 г.)
- Қойгелдиев, 2020 — *Қойгелдиев М.К.* Қиянат анатомиясы. Менің ғылымдағы өмірім. (Қазақстанның ғылыми мектептері. Тарихтану). Монография. Алматы: Арыс, 2020. 360 б.
- Масанов, т.б., 2007 — *Масанов Н.Э., Абылхожин Ж.Б., Ерофеева И.В.* Научное знание и мифотворчество в современной историографии Казахстана. Алматы: Дайк-Пресс, 2007. 296 с.
- Нурзат, 2014 — *Нурзат А.А.* Основные этапы коллективизации и перехода аратов на оседлость в Туве (1921–1944 гг.). Вестник Чувашского государственного педагогического университета им. И.Я. Яковлева, 2014. № 2(82). С. 47–52. // URL: <http://vestnik.chgpu.edu.ru/upload/fil.php?id=157> (дата обращения 12 апреля 2025 г.).
- Огайон, 2009 — *Огайон И.* Седентаризация казахов в СССР при Сталине. Коллективизация и социальные изменения, (1928–1945 г.г.). Алматы: Санат, 2009. 365 с.
- Орынбаева, 2020 — *Орынбаева Г.* Хозяйство и быт казахов в первое десятилетие советской власти (по исследованиям 20-х гг. XX в.) Отан тарихы, 2020. № 4(92). 58 с.
- Саяси қуғын-сүргін..., 2022 — *Саяси қуғын-сүргін құрбандарын толық ақтау жөніндегі Мемлекеттік комиссияның материалдары (XX ғасырдың 20–50 жылдары) = Материалы Государственной комиссии по полной реабилитации жертв политических репрессий (20–50 годы XX века).* Т. 13: Государственные акты и документы по насильственной коллективизации, принудительному оседанию, заготовительным и другим политическим кампаниям. Сборник документов и материалов. Составители тома: Е.А. Әбіл, С.А. Жакишева, М.М. Козыбаева, А.М. Смагулова. Под общ. ред. Е.Т. Карина. Астана, 2022. 296 с.
- Смағамбет, Тлеспәева 2019 — *Смағамбет Б.Ж., Тлеспәева А.А.* Қазақ седентаризациясы және оның салдары. Әлеуметтанулық концептуалдау перспективасы. Вестник ПГУ, 2019. // URL: <https://vestnik-humanitar.tou.edu.kz/storage/journals/31.Pdf> (Қаралған уақыты: 17 сәуір 2025 ж.)
- Смағұлова, 2024 — *Смағұлова С.* Зұлмат жылдар зардабы: 1931–1933 жж. / Астана, 2024. 256 б.

References

- Akhmedov, 1996 — *Ahmedov G.* Alash “Alash” bolğanda: Estelikter men tarixi derekter. [When Alash was “Alash”: Memories and historical data]. Almaty: Zhaly, 1996. 224 p. (In Kaz.).
- Bisenbayev, 2018 — *Bisenbayev A.* Sotsialisticheskiy eksperiment delal tragediyu neizbezhnoy [The socialist experiment made tragedy inevitable]. URL: <https://camonitor.kz/31209-mozhno-li-bylo-sohranit-kochevoy-uklad-zhizni-kazahov>. html 30 May 2025. (In Russ.).
- Bolponova, 2013 — *Bolponova A.B.* Istoriya i evolyutsiya klanovoy sistemy v politicheskikh protsessakh kyrgyzskogo obshchestva (XIX – XXI vv.). [History and evolution of the clan system in the political processes of Kyrgyz society (XIX – XXI st centuries). Bishkek: Maxprint, 2013. 284 p. // URL: <http://www.apap.kg/uploads/pdf> (April 12, 2025.). (In Russ.).
- Delo Alasha, 2023 — *Delo Alasha.* 1920–1930-ye gg. Dokumenty i materialy sledstvennogo dela, sfabrikovannogo OGPU / “Alashskoye delo 1920–1930 gg. Dokumenty i materialy sledstvennogo dela, sfabrikovannogo OGPU”. V dvukh tomakh. [“Alash case 1920–1930. Documents and materials of the fabricated investigative case conducted by the OGPU”. Volume two: “Alash case”. 1930–1932. Documents and materials of the fabricated investigative case conducted by the OGPU “Alash case” 1930–1932. Documents and materials of the fabricated investigative case conducted by the OGPU]. Compiled by: M.K. Koygeldiev (responsible editor), Z.B. Myrzataeva, R.M. Mirzakulova. 828 p. (In Russ.).
- Delo Alashordy, 2023 — *Delo Alashordy.* 1920–1940 Dokumenty i materialy. Tom 1. No. 78754 A. Baytursynuly, M. Delo po obvineniyu Dulatova i drugikh. 1927–1930 gg. [Alashorda case. 1920–1940. Documents and materials. Vol. 1. “Case No. 78754 against A. Baitursynuly, M. Dulatov and others. 1927–1930”]. Compiled by: M. Koygeldiev, K. Alimgazinov, Z. Myrzataeva, G. Mukazhanova. Almaty: “Kitap” publishing house, 2023. 572 p. (In Russ.).
- Delo Alashordy, 2023 — *Delo Alashordy.* 1920–1940 Dokumenty i materialy. Tom 7. “Gonimyye idei”. [Alashorda case. 1920–1940. Documents and materials. Volume 7. Persecuted ideas”]. Compiled by: M. Koygeldiev, K. Alimgazinov, E. Syzdykova, T. Ryskulov. Almaty: Kitap, 2023. 16 p. (In Russ.).
- Goloşčekin, 1931 — *Goloshchekin F.I.* Qazaqstan socialistik qayta qurw jolında. OGIZ. 1931. 181–247-better/ [Goloshchekin F.I. Kazakhstan on the path of socialist reconstruction]. Almaty: OGIZ, 1931. P. 181–247 (In Kaz.).
- Goloshchekin, 1931 — *Goloshchekin F.I.* Bügin tañdağı күрделі mindetterimiz: Mal шаруашılığı trwalı bayandaması men maqalası. [Our difficult tasks today: Report and article on livestock farming]. Almaty: Kazakhstan Publishing House, 1931. 28 p. (In Kaz.).
- Goloshchekin, 1932 — *Goloshchekin F.I.* O sel'skom khozyaystve i, v chastnosti, zhivotnovodstve Kazakstana [On agriculture and, in particular, animal husbandry in Kazakhstan]. M.: Alma-Ata: Partizdat, 1932. 40 p. (In Russ.).
- Karpova, 2018 — *Karpova I.G.* Sovetskiye i rossiyskiye issledovateli o vliyani kolektivizatsii na

khozyaystvennoye razvitiye Buryat-Mongol'skoy ASSR. [Soviet and Russian researchers on the influence of collectivization on the economic development of the Buryat-Mongolian ASSR]. Problems of socio-economic development of Siberia. No. 4 (34). 2018. Pp. 133–138. // URL: https://brstu.ru/static/unit/journal_2/docs/number-34/133–138.pdf. Accessed April 17, 2025.]. (In Russ.).

Kaziyeu, 2015 — *Kaziyeu S.Sh.* Sovetskaya natsional'naya politika i problemy doveriya v mezhetnicheskikh otnosheniyyakh v kazakhstane (1917–1991 gody). Dissertatsiya na soiskaniye uchenoy stepeni doktora istoricheskikh nauk. [Soviet national policy and problems of trust in interethnic relations in Kazakhstan (1917–1991)]. Dissertation for the degree of Doctor of Historical Sciences]. M., 2015. 550 p. (In Russ.).

Koygeldiev, 2020 — *Koygeldiev M.K.* Qiyanat anatomiyası. Meniñ gılımdağı omirim. (Qazaqstannıñ ǵılımi mektepteri. Tarıxtanw). Monografiya. [Anatomy of Abuse. My Life in Science. (Scientific Schools of Kazakhstan. History). Monograph]. Almaty: Arys, 2020. 360 p. (In Kaz.).

Masanov, et. al, 2007 — *Masanov N.E., Abylkhozhin Zh.B., Erofeeva I.V.* Nauchnoye znaniye i mifotvorchestvo v sovremennoy istoriografii Kazakhstana [Scientific knowledge and myth-making in modern historiography of Kazakhstan]. Almaty: Dyke Press, 2007. 296 p. (In Russ.).

Nurzat, 2014 — *Nurzat A.A.* Osnovnyye etapy kollektivizatsii i perekhoda aratov na osedlost' v Tuve (1921–1944 gg.) [The main stages of collectivization and the transition of the Arats to a settled way of life in Tuva (1921–1944)]. Bulletin of the Chuvash State Pedagogical University named after I. Ya. Yakovlev. 2014. No. 2(82). Pp. 47–52. URL: <http://vestnik.chgpu.edu.ru/upload/fil.php?id=157>. (In Russ.).

Ogayon, 2009 — *Ogayon I.* Sedentarization of the Kazakhs of the USSR under Stalin. Collectivization and social changes (1928–1945) [Sedentarization of the Kazakhs of the USSR under Stalin. Collectivization and social changes (1928–1945)]. Translated from French by A.T. Rakishev, Comp. by B.M. Uzhikov. Almaty: Sanat, 2009. 368 p. (In Russ.).

Orynbayeva, 2020 — *Orynbayeva G.* Khozyaystvo i byt kazakhov v pervoye desyatiletie sovetskoy vlasti (po issledovaniyam 20-kh gg. XX v.) [Economy and everyday life of the Kazakhs in the first decade of Soviet power (based on research from the 1920s)]. Otan Tarihi No. 4 (92) 2020. P. 58 (In Russ.).

Sayası qwǵın-sürgin, 2022 — *Sayası quǵın-sürgin* qubandarı tolıq aqtaw jöindegi Memlekettik komissiyanıñ materialdarı (XX ǵasır 20–50 jıldarı) = Materialı gosudarstvennyy komissiya po reabilitatsii po politicheskix repressiya (20–50 jj. XX ǵasır). T. 13: Küstep ujımdastırw, küstep qonıstandırw, satıp alw jáne basqa da sayası nawqandar twralı memlekettik aktiler men qujattar. Qujattar men materialdar jınaǵı. [Materials of the State Commission for the Full Rehabilitation of Victims of Political Repression (1920–50s) = Materials of the State Commission for the Full Rehabilitation of Victims of Political Repression (1920–50s). Vol. 13: State acts and documents on forced collectivization, forced settlement, procurement and other political campaigns. Collection of documents and materials]. Authors of the volume: E.A. Abil, S.A. Zhakishewa, M.M. Kozybaeva, A.M. Smagulova. Under the general editorship of E.T. Karin. Astana, 2022. 296 p. (In Russ.).

Smaǵambet, Tlespaeva 2019 — *Smaǵambet B.J., Tlespaeva A.A.* Qazaq sedentarizatsiyası jáne onıñ saldarı. Älewmettanwlıq konceptwaldaw perspektivası. [Kazakh sedentarization and its consequences. Perspectives of sociological conceptualization]. 2019, Vestnik PGU. URL: <https://vestnik-humanitar.tou.edu.kz/storage/journals/31.Pdf> (Accessed: April 17, 2025). (In Kaz.).

Smagulova, 2024 — *Smagulova S.* Zulmat jıldar zardabı: 1931–1933 jj. [The consequences of the dark years: 1931–1933]. Astana, 2024. 256 p. (In Kaz.).

МАЗМҰНЫ

ТАРИХНАМА ЖӘНЕ ДЕРЕКТАНУ

Буланов Е.О. ИЛИЯС ЖАНСҮГІРОВ ЕҢБЕКТЕРІНДЕГІ 1916 ЖЫЛҒЫ ҰЛТ-АЗАТТЫҚ КӨТЕРІЛІС МӘСЕЛЕЛЕРІ.....	633
Каримов Қ.С., Гокче М., Түрсүн Х.М. ӨЗБЕКӘЛІ ЖӘНІБЕКОВТЫҢ ҚОҒАМДЫҚ-САЯСИ ҚЫЗМЕТІНДЕГІ ҰЛТТЫҚ ИДЕНТИФИКАЦИЯ МӘСЕЛЕЛЕРІ.....	650

ТАРИХ

Абдимомынов Н.Т., Сауырқан Е. ВЕНЕЦИЯ, ГЕНУЯ ЖӘНЕ АЛТЫН ОРДА: XIII–XIV ҒҒ. СОЛТҮСТІК ҚАРА ТЕҢІЗДЕГІ ТРАНСКОНТИНЕНТАЛДЫҚ САУДА-САТТЫҚТЫҢ ДАМУЫ.....	662
Абуов Н.А., Ильясова Г.С., Уалиева С.К. СОЛТҮСТІК ҚАЗАҚСТАН ОБЛЫСЫНЫҢ ШАҒЫН ҚАЛАЛАРЫ: ТАРИХЫ ЖӘНЕ ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙЫНЫҢ ТАЛДАУЫ.....	679
Абылов Т.Т., Муталиев М.Қ., Қазмұханов Р.М. АЛТЫН ОРДА МЕН МӘМЛҮК МЕМЛЕКЕТІ АРАСЫНДАҒЫ ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСТАРДАҒЫ ДІННІҢ РӨЛІ.....	696
Байгабатова Н.К., Ишкалова Г.И. XIX–XX Ғ. БАСЫНДАҒЫ СОЛТҮСТІК ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ЖЕР ҚАТЫНАСТАРЫН ЗЕРТТЕУДЕ АРХИВ МАТЕРИАЛДАРЫ ДЕРЕК РЕТІНДЕ (ҚР ОМА ҚҰЖАТТАРЫ НЕГІЗІНДЕ).....	709
Болатхан Ә. ЗАҢДЫЛЫҚ – ИДЕОЛОГИЯ, ШЕТТЕТУ – ТӘЖІРИБЕ: КҮШТЕП ҚОНЫС АУДАРУ ЖҮЙЕСІНДЕГІ «ЖАЗАЛАНҒАН ХАЛЫҚТАР» (1948–1953).....	727
Доскараева А.А., Мұхатова О.Х. XVII ҒАСЫРДЫҢ 30-ЖЫЛДАРЫ – XVIII ҒАСЫРДЫҢ БІРІНШІ ШИРЕГІНДЕГІ ҚАЗАҚ-БҰХАР ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСТАРЫ (САЯСИ АСПЕКТ).....	743
Дьякова Е.В. НЕМІС ОККУПАЦИЯСЫНДАҒЫ ҮГІТ-НАСИХАТ ЖҰМЫСТАРЫ: ХАРЬКОВТАҒЫ «ЖАҢА УКРАИНА» ГАЗЕТІНІҢ ИДЕОЛОГИЯЛЫҚ РӨЛІ (1941–1943).....	760
Исмагулов Ұ.Ш., Конбай Е. 1920-ЖЫЛДАРДЫҢ БАСЫНДАҒЫ АШАРШЫЛЫҚ ЖӘНЕ ПАНАСЫЗ БАЛАЛАР МӘСЕЛЕСІ (АҚТӨБЕ АРХИВІ ДЕРЕКТЕРІ БОЙЫНША).....	773
Йорулмаз О., Токжигитова М.А. ОҢТҮСТІК ҚАЗАҚСТАН Өңірінен РЕПРЕССИЯҒА ҰШЫРАҒАН МҰСЫЛМАН ДІНБАСЫЛАРЫ (1920–1940 ЖЖ.).....	787
Қаипбаева А.Т., Белялова А. ПАНАСЫЗ БАЛАЛАРДЫ ӘЛЕУМЕТТІК ҚОРҒАУДЫҢ МЕМЛЕКЕТТІК ЖҮЙЕСІ (1920–1930 жж.).....	803
Қара Ә., Тайман С.Т. Жарбулова С.Т. МҰСТАФА ШОҚАЙДЫҢ ИДЕЯЛАРЫ ЖӘНЕ ТҮРКІ МЕМЛЕКЕТТЕРІ ҰЙЫМЫНЫҢ СТРАТЕГИЯЛЫҚ МИССИЯСЫ.....	823
Сейітханұлы Ш. ТҮРІКТЕР МЕН МОҢҒОЛДАРДЫҢ КӨШПЕЛІ ӨМІР САЛТЫНЫҢ ОРТАҚ ҚЫРЛАРЫ.....	840
Сулейменова А.Т. КӨШПЕЛІ ЖӘНЕ ЖАРТЫЛАЙ КӨШПЕЛІ ШАРУАШЫЛЫҚТАРДЫ КҮШТЕП ОТЫРЫҚШЫЛАНДЫРУ ДӘСТҮРЛІ РУЛЫҚ ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСТЫ ЖОО ШАРАЛАРЫНЫҢ БІРІ РЕТІНДЕ (XX ҒАСЫРДЫҢ 30-ЖЫЛДАРЫ).....	855
Ташагыл А., Нурсултанова Л.Н., Танатарова Ж.Т. ИРАН-ТӘЖІК САУДА-ЭКОНОМИКАЛЫҚ ҚАТЫНАСТАРЫ: ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙЫ МЕН БОЛАШАҒЫ.....	872

ЭТНОЛОГИЯ/АНТРОПОЛОГИЯ

Есенаманова А.С., Қалыш А.Б. ДӘСТҮРЛІ КИІМ АРҚЫЛЫ МАТЕРИАЛДЫҚ МӘДЕНИЕТТІ РЕПРЕЗЕНТАЦИЯЛАУ: ҚАЗАҚСТАН МУЗЕЙ КЕҢІСТІГІНДЕГІ ТҮРКІ МӘДЕНИ МҰРАСЫ.....	887
Қалшабаева Б.К., Егізбаева М.Қ. ҚАЗАҚСТАННЫҢ ШЫҒЫСЫНДАҒЫ ҚАНДАСТАР: КӨШІ-ҚОНЫ МЕН БЕЙІМДЕЛУ МӘСЕЛЕЛЕРІ.....	900
Сыздықова Г.М. СОЛТҮСТІК, ОРТАЛЫҚ ЖӘНЕ ШЫҒЫС ҚАЗАҚСТАННЫҢ ОБЛЫСТЫҚ ОРТАЛЫҚТАРЫНДАҒЫ ТҮРҒЫНДАРДЫҢ ЭТНИКАЛЫҚ ҚҰРЫЛЫМЫНЫҢ ӨЗГЕРУІ (2009–2024 ЖЖ.).....	916

СОДЕРЖАНИЕ

ИСТОРИОГРАФИЯ И ИСТОЧНИКОВЕДЕНИЕ

Буланов Е.О. ПРОБЛЕМЫ НАЦИОНАЛЬНО-ОСВОБОДИТЕЛЬНОГО ВОССТАНИЯ 1916 ГОДА В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ ИЛЬЯСА ЖАНСУГУРОВА.....	633
Каримов К.С., Гокче М., Турсун Х.М. ВОПРОСЫ НАЦИОНАЛЬНОЙ ИДЕНТИФИКАЦИИ В ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УЗБЕКАЛИ ЖАНИБЕКОВА.....	650

ИСТОРИЯ

Абдимомынов Н.Т., Сауыркан Е. ВЕНЕЦИЯ, ГЕНУЯ И ЗОЛОТАЯ ОРДА: РАЗВИТИЕ ТРАНСКОНТИНЕНТАЛЬНОЙ ТОРГОВЛИ В СЕВЕРНОМ ПРИЧЕРНОМОРЬЕ В XIII–XIV ВЕКАХ.....	662
Абуов Н.А., Ильясова Г.С., Уалиева С.К. МАЛЫЕ ГОРОДА СЕВЕРО-КАЗАХСТАНСКОЙ ОБЛАСТИ: ИСТОРИЯ И АНАЛИЗ ТЕКУЩЕЙ СИТУАЦИИ.....	679
Абылов Т.Т., Муталиев М.К., Казмуханов Р.М. РОЛЬ РЕЛИГИИ В ОТНОШЕНИЯХ ЗОЛОТОЙ ОРДЫ И МАМЛЮКСКОГО ГОСУДАРСТВА.....	696
Байгабатова Н.К., Ишкалова Г.И. АРХИВНЫЕ МАТЕРИАЛЫ КАК ИСТОЧНИК ИЗУЧЕНИЯ ЗЕМЕЛЬНЫХ ОТНОШЕНИЙ В СЕВЕРНОМ КАЗАХСТАНЕ В XIX – НАЧАЛЕ XX В. (НА ОСНОВЕ ДОКУМЕНТОВ ЦГА РК).....	709
Болатхан А. ИДЕОЛОГИЯ ЗАКОННОСТИ И ПРАКТИКА ИСКЛЮЧЕНИЯ: «НАКАЗАННЫЕ НАРОДЫ» В СИСТЕМЕ СПЕЦПОСЕЛЕНИЙ (1948–1953 ГГ.).....	727
Доскараева А.А., Мухатова О.Х. КАЗАХСКО-БУХАРСКИЕ ВЗАИМОТНОШЕНИЯ В 30-Х ГОДАХ XVII ВЕКА – ПЕРВОЙ ЧЕТВЕРТИ XVIII ВЕКА (ПОЛИТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ).....	743
Дьякова Е.В. АГИТАЦИОННАЯ РАБОТА ПОД НЕМЕЦКОЙ ОККУПАЦИЕЙ: ИДЕОЛОГИЧЕСКАЯ РОЛЬ ГАЗЕТЫ «НОВАЯ УКРАИНА» В ХАРЬКОВЕ (1941–1943).....	760
Исмагулов У.Ш., Конбай Е. ГОЛОД НАЧАЛА 1920-Х ГГ. И ПРОБЛЕМЫ БЕСПРИЗОРНЫХ ДЕТЕЙ (ПО ДАННЫМ АКТЮБИНСКОГО АРХИВА).....	773
Йорулмаз О., Токжигитова М.А. РЕПРЕССИРОВАННОЕ МУСУЛЬМАНСКОЕ ДУХОВЕНСТВО ЮЖНОГО КАЗАХСТАНА 1920–1940-Х ГОДОВ.....	787
Каипбаева А.Т., Белялова А. ГОСУДАРСТВЕННАЯ СИСТЕМА СОЦИАЛЬНОЙ ЗАЩИТЫ БЕСПРИЗОРНЫХ ДЕТЕЙ (1920–1930 гг.).....	803
Кара А., Тайман С.Т., Жарбулова С.Т. ИДЕИ МУСТАФЫ ЧОКАЕВА И СТРАТЕГИЧЕСКАЯ МИССИЯ ОРГАНИЗАЦИИ ТЮРКСКИХ ГОСУДАРСТВ.....	823
Сейтхан Ш. ОБЩИЕ ЧЕРТЫ КОЧЕВОГО ОБРАЗА ЖИЗНИ ТЮРКОВ И МОНГОЛОВ.....	840
Сулейменова А.Т. НАСИЛЬСТВЕННОЕ ОСЕДАНИЕ КОЧЕВЫХ И ПОЛУКОЧЕВЫХ ХОЗЯЙСТВ КАК ОДНА ИЗ МЕР ПО ИСКОРЕНЕНИЮ ТРАДИЦИОННЫХ РОДОВЫХ ОТНОШЕНИЙ (30-Е ГОДЫ XX ВЕКА).....	855
Ташагил А., Нурсултанова Л.Н., Танатарова Ж.Т. ИРАНО-ТАДЖИКСКИЕ ТОРГОВО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ОТНОШЕНИЯ: СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ.....	872

ЭТНОЛОГИЯ/АНТРОПОЛОГИЯ

Есенаманова А.С., Калыш А.Б. РЕПРЕЗЕНТАЦИЯ МАТЕРИАЛЬНОЙ КУЛЬТУРЫ ЧЕРЕЗ ТРАДИЦИОННЫЙ КОСТЮМ: ТЮРКСКОЕ КУЛЬТУРНОЕ НАСЛЕДИЕ В МУЗЕЙНОМ ПРОСТРАНСТВЕ КАЗАХСТАНА.....	887
Калшабаева Б.К., Егизбаева М.К. КАНДАСЫ ВОСТОЧНОГО КАЗАХСТАНА: ПРОБЛЕМЫ МИГРАЦИИ И АДАПТАЦИИ.....	900
Сыздыкова Г.М. ИЗМЕНЕНИЕ ЭТНИЧЕСКОЙ СТРУКТУРЫ НАСЕЛЕНИЯ ОБЛАСТНЫХ ЦЕНТРОВ СЕВЕРНОГО, ЦЕНТРАЛЬНОГО И ВОСТОЧНОГО КАЗАХСТАНА (2009–2024 ГГ.).....	916

CONTENTS

HISTORIOGRAPHY AND SOURCE STUDIES

Bulanov E.O. THE ISSUES OF THE NATIONAL LIBERATION UPRISING OF 1916 IN THE WORKS OF ILYAS ZHANSUGUROV.....	633
Karimov K.S., Gökçe M., Tursun Kh.M. ISSUES OF NATIONAL IDENTIFICATION IN UZBEKALI ZHANIBEKOV'S SOCIAL AND POLITICAL ACTIVITIES.....	650

HISTORY

Abdimomynov N.T., Sauyrkan Ye. VENICE, GENOA, AND THE GOLDEN HORDE: THE DEVELOPMENT OF TRANSCONTINENTAL TRADE IN THE NORTHERN BLACK SEA REGION IN THE 13TH–14TH CENTURIES.....	662
Abuov N.A., Ilyassova G.S., Ualiyeva S.K. SMALL TOWNS OF THE NORTH KAZAKHSTAN REGION: HISTORY AND ANALYSIS OF THE CURRENT SITUATION.....	679
Abylov T.T., Mutaliyev M.Kh., Kazmukhanov R.M. THE ROLE OF RELIGION IN RELATIONS BETWEEN THE GOLDEN HORDE AND THE MAMLUK STATE.....	696
Baigabatova N.K., Ishkalova G.I. ARCHIVAL MATERIALS AS A SOURCE FOR STUDYING LAND CONFLICTS IN NORTHERN KAZAKHSTAN IN THE 19TH – EARLY 20TH CENTURIES (BASED ON DOCUMENTS FROM THE CENTRAL STATE ARCHIVES OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN).....	709
Bolatkhan A. LEGALITY AS IDEOLOGY AND EXCLUSION AS PRACTICE: THE “PUNISHED PEOPLES” IN THE SYSTEM OF SPECIAL SETTLEMENTS (1948–1953).....	727
Doskarayeva A.A., Mukhatova O.Kh. KAZAKH-BUKHARA RELATIONS IN THE 30S OF THE 17TH CENTURY AND THE FIRST QUARTER OF THE 18TH CENTURY (THE POLITICAL ASPECT).....	743
Dyakova He.V. AGITATION WORK UNDER THE GERMAN OCCUPATION: THE IDEOLOGICAL ROLE OF THE NEWSPAPER “NOVA UKRAINE” IN KHARKOV (1941–1943).....	760
Ismagulov U.S., Konbay Y. THE PROBLEM OF FAMINE AND HOMELESS CHILDREN IN EARLY 1920S (BASED ON AKTOBE ARCHIVE).....	773
Yorulmaz O., Tokzhigitova M.A. REPPRESSED MUSLIM CLERGY IN SOUTH KAZAKHSTAN (1920s–1940s).....	787
Kaipbayeva A.T., Belyalova A. THE STATE SYSTEM OF SOCIAL PROTECTION FOR HOMELESS CHILDREN (1920s–1930s).....	803
Kara A., Taiman S., Zharbulova S. THE IDEAS OF MUSTAFA CHOKAYEV AND THE STRATEGIC MISSION OF THE ORGANIZATION OF TURKIC STATES.....	823
Syeitkhan Sh. COMMON ASPECTS OF THE NOMADIC LIFE OF TURKIC AND MONGOLS.....	840
Suleimenova A.T. FORCED SETTLEMENT OF NOMADIC AND SEMI-NOMADIC FARMS AS ONE OF THE MEASURES TO ERADICATE TRADITIONAL TRIBAL RELATIONS (THE 30S OF THE TWENTIETH CENTURY).....	855
Tasagil A., Nursultanova L.N., Tanatarova Zh.T. IRANIAN-TAJIK TRADE AND ECONOMIC RELATIONS: CURRENT STATE AND PROSPECTS.....	872

ETHNOLOGY/ANTHROPOLOGY

Yessenamanova A.S., Kalysh A.B. THE REPRESENTATION OF MATERIAL CULTURE THROUGH TRADITIONAL COSTUME: THE TURKIC CULTURAL HERITAGE IN THE MUSEUMS SPACE OF KAZAKHSTAN.....	887
Kalshabayeva B.K., Egizbaeva M.K. THE KANDAS OF EASTERN KAZAKHSTAN: MIGRATION AND ADAPTATION ISSUES.....	900
Syzdykova G.M. CHANGING THE ETHNIC STRUCTURE OF THE POPULATION OF THE REGIONAL CENTERS OF NORTHERN, CENTRAL AND EASTERN KAZAKHSTAN (2009–2024).....	916

ASIAN JOURNAL “STEPPE PANORAMA”

2025. 12 (3)

Бас редактор:

Қабылдинов З.Е.

Компьютерде беттеген:

Копеева С.Ж.

Құрылтайшысы және баспагері:

Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігі Ғылым комитеті

Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты ШЖҚ РМК

Редакция мен баспаның мекен-жайы:

050010, Қазақстан Республикасы, Алматы қ., Шевченко көш., 28-үй

ҚР ҒЖБМ ҒК Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты ШЖҚ РМК

Журнал сайты: <https://ajspiie.com>

Ш.Ш. Уәлиханов ат. ТЖЭИ басылған:

050010 Қазақстан Республикасы, Алматы қ., Шевченко көш., 28-үй